
HIK

HEEMKUNDEKRING
"RIJNWAARDEN"

DE WAORDSMAN

Hoog water op de Ossenwaard te Herwen, 1926; afdruk van een foto op glasplaat
(collectie: Alfons Sloot te Herwen), met dank aan Gerard Bloemberg in Herwen.

JAARGANG 16
No. 1 2007
ISSN 1387- 442x

		Het bestuur	
Voorzitter	G.M. van de Weijer	Dorpsdijk 28A, 6915 AD Lobith	0316-547732
Secretaris	M.B. Snip-Janssen	Dorpsdijk 61, 6915 AC Lobith	0316-543203
Penningmeester	C.M.J. de Jong	Berenicestraat 29, 6916 BS Tolkamer	0316-543856
Bestuurslid	S.T. Lieven (De Waardsman)	Kanaalstraat 31, 6911 BC Pannerden	0316-372032
Bestuurslid	M. van Dasler (website)	Slaakweg 295, 6826 G.J. Arnhem	06-50552830
Bestuurslid	J.S.M. Barthen-Beekhuijsen	Aambeeld 8, 6915 BL Lobith	0316-541389
Bestuurslid	G.B.M. de Jong-Goris	Herwensedijk 1, 6914 KE Herwen	0316-541593
Bestuurslid	W. Neerincx-Barthen	Ameisedam 6B, 6917 AG Spijk	0316-543000
Bestuurslid	J.G.M. Wieland	Dorpsdijk 25, 6915 AD Lobith	0316-543801
Bestuurslid	J.C. Hendriks	Dorpsdijk 44, 6915 AD Lobith	0316-543421

Lidmaatschap

De contributie bedraagt standaard €14,00 per jaar; het lidmaatschap voor één persoon is €11,00. De factuur hiervoor wordt jaarlijks eind februari verstuurd en het lidmaatschap dient voor 31 maart betaald te zijn op bankrekening 32.79.72.149 van de Heemkundekring Rijnwaarden. Het lidmaatschap wordt automatisch elk jaar verlengd. Eventuele opzegging dient voor het einde van het kalenderjaar te geschieden.

		De Waardsman
Eindredactie	F.J.M. Staring	Van Munsterstraat 17, 6901 AW Zevenaar
Lay-out	S.T. Lieven	Kanaalstraat 31, 6911 BC Pannerden

Het komt nogal eens voor, dat er gevraagd wordt naar oude jaargangen van De Waardsman. Helaas zijn niet alle verschenen edities meer voorhanden. Wanneer er iemand is die deze oude nummers wil opruimen, bijvoorbeeld wegens verhuizing of ruimtegebrek, dan houdt de heemkundekring zich aanbevolen. Ook een los exemplaar is van harte welkom. U kunt een berichtje sturen aan Theo Lieven, Kanaalstraat 31, Pannerden, telefoon: 0316-272032, e-mail: stlieven@tiscali.nl

Copy inleveren voor 1 mei 2007.

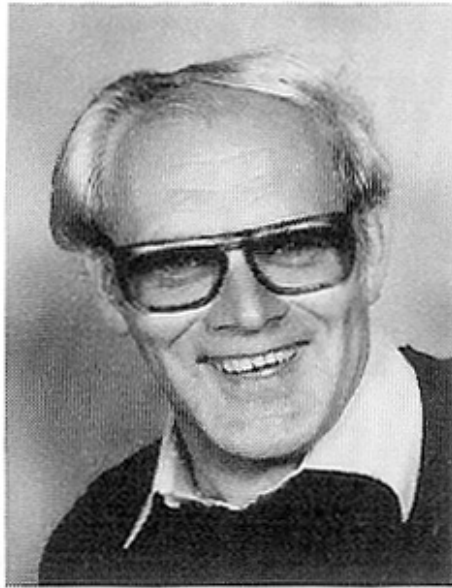
Inhoudsopgave

- Blz. 3 In Memoriam Roel Wanders
- Blz. 4 God wit wat daar nog van kommen mot
- Blz. 5 Reddingsakties watersnood 1926
- Blz. 8 Radiostilte in Pannerden
- Blz. 12 De schietpaal van Vrede en Vriendschap
- Blz. 13 Oprakelen van het verleden
- Blz. 16 Dagboek van een oorlogsevacué (2)
- Blz. 26 Op Schiphol
- Blz. 27 Laatste huis Herwensedijk gesloopt

De internetsite van de Heemkundekring Rijnwaarden is nog vrij jong. Toch hebben al vele geïnteresseerden de weg gevonden naar www.heemkundekringrijnwaarden.nl en uit de reacties blijkt dat de site een relevante aanvulling is op De Waardsman. Op de website is vooral op grafisch gebied veel meer mogelijk binnen vaak kortere tijd. Wie de internetsite bezoekt, zal direct de grote hoeveelheid afbeeldingen opmerken. Uit alle kerkdorpen van Rijnwaarden zijn foto's en kaarten te bekijken, zowel ouder – voor 1950 – als van recentere datum. Daarbij wordt vaak geput uit het eigen archief van de Heemkundekring en uit bekende collecties. Toch blijkt dat de mooiste afbeeldingen uit het verleden vaak bij mensen thuis in de schoenendoos zitten. Op persoonlijke foto's kunnen vergeten facetten uit het dagelijks leven van toen gedetailleerd zijn vastgelegd. Daarom denken wij dat ook uw oude foto's wellicht interessant kunnen zijn om te tonen op de internetsite van de Heemkundekring. Plaatjes van verdwenen panden of veranderde plekken in ons gebied, oude foto's van de kermis, de processie of ingrijpende gebeurtenissen zoals het hoogwater; het kan zeer de moeite waard zijn om ze met anderen te delen. Op de website zijn onder "Contact" de telefoonnummers en het e-mailadres te vinden waarbij u zich kunt melden als u foto's beschikbaar wilt stellen. U hoeft zelf geen speciale apparatuur hiervoor te hebben, als u de plaatjes korte tijd beschikbaar stelt kunnen wij ze overnemen op de site.

Mocht u nieuwsgierig zijn geworden, dan staat www.heemkundekringrijnwaarden.nl dag en nacht voor u klaar. Blader ook eens door de artikelen die over historische of juist actuele onderwerpen gaan. Momenteel worden voorbereidingen getroffen voor uitbreiding van de website. Met uw bijdragen kan dan een nog breder publiek daarop informatie vinden.

IN MEMORIAM ROEL WANDERS

Op 23 februari 2007 overleed Roel Wanders. Hij is ruim 78 jaar geworden. Wederom heeft de heemkundekring Rijnwaarden een actief lid verloren. Roel Wanders behoorde tot de categorie mensen die zich tot taak hadden gesteld om anderen te leren en op te voeden. Hij was een onderwijzer pur sang en daarnaast een verenigingsmens van nature. In samenwerking met anderen iets presteren ten algemene nutte was eigenlijk zijn leidraad.

Vanaf 1979 leidde hij het Departement Lobith van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. In 1991 nam en bevorderde hij samen met Jaap Peet † en enkele anderen het initiatief dat heeft geleid tot de oprichting van onze heemkundekring. Spontaan nam hij met W.G. Peters de voorlopige redactie op zich van het uit te geven verenigingsblad, de huidige Waordsman. In die moeilijke eerste jaren wist hij, gesteund door de grote achterban van het Nut, allerlei plannen te ontwikkelen die de heemkundevereniging bekend en aantrekkelijk maakten. Nog voor kort vormde hij samen met Johan Boesveld en Piet Zwemstra, die ons eerder zijn ontvallen, de aandrijfjas tot het herstel van het kraantje op Spijk.

De haast traditionele samenwerking tussen het Nut, de heemkundekring en de gemeente Rijnwaarden om van de jaarlijkse Monumentendag iets moois te maken, was voor hem vanzelfsprekend. Niet voor niets werd hij enkele jaren geleden benoemd tot schout van de gemeente Rijnwaarden. Een gemeentelijke onderscheiding die een waardering inhoudt van de plaatselijke gemeenschap voor de inzet ten behoeve van die gemeenschap.

Roelof Wanders was niet altijd gemakkelijk in de omgang en kon soms stug overkomen. Maar wie hem goed wilde kennen, bespeurde een innerlijke drijfveer om van het leven iets goeds te maken. Ik heb hem bij enkele projecten van dichtbij meegemaakt en veel met hem gepreut. Voor mij was het duidelijk; hij zette zich in voor iets dat hij de moeite waard vond: voor zichzelf, voor zijn gezin, voor de diverse verenigingen, voor de gemeenschap.

De oude garde van de heemkundekring telt weer één minder en dat beseffen we. We wensen zijn echtgenoot Giny en de kinderen en kleinkinderen veel sterkte.

dr. Ben Janssen

GOD WIT WAT DAOR NOG VAN KOMMEN MOT

'n Zandweg en un karrespoor
Herman reei en ik stond veur
de mellukbussen op un ri'j
naor de mellukfabriek
gins aen d'n diek
waor ok d'n bongerd lei

Waor wi'j, vier katjes uut ut dörp
langs mosten um te gaon naor school
En rennen deejen wi'j
Langs de haover in ut veld
want ons was toch verteld
"as de boerin ow pakt dan bun'j d'r bi'j"

De appels vlogen in de sloot
en erreges schaomden wi'j ons dood
't Minske riep: " k slao jullie rot"
O, jé, daor kumt nog naorighied van
Mariatje, Nies, Mientje en An
God wit wat daor nog van kommen mot

Anne van Uden

*".. ut is toch allemaol
goed gekommen mit
de vier deerntjes uut
ut dörp!"*

Illustratie: Anne van Uden

Uit: Heimwee en hoe het eenmaal was
Versjes, gedichten en tekeningen van (oud) inwoners uit de dorpjes Herwen en Aerdt,
uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Sint Martinuskerk te Herwen en Aerdt,
aangeboden door de Parochiale Caritas Instelling van Herwen en Aerdt, 2005.

REDDINGSAKTIES WATERSNOOD 1926

door Hermann de Warle

Inleiding

In 'De Waardsman 2005/4, 2006/1 en 2006/2' verhaalt Frans Staring over de watersnood van 1926. Bij het opruimen van bescheiden in onze woning werd een verslag gevonden van "reddingsakties" uit die tijd. Die werden uitgevoerd door een boot van de douane met als schipper Wim Philipse en de particuliere boot van Bart Theunissen die toen vermoedelijk al voer voor de Bakemeester van Rijkswaterstaat. Beide hoofdrolspelers uit het verhaal zijn inmiddels overleden.

Bart Theunissen was, evenals de schipper van de douaneboot de "IJssel", familie van mijn vrouw. Hun belevenissen zijn door Wim Philipse met de hand opgeschreven. Het is hierna overgenomen zoals door de schrijver op negen velletjes blocnote-papier is gezet. Voor de duidelijkheid zijn er iets meer punten en hoofdletters gezet dan het origineel bevat en is een enkele toelichting ingevoegd.

Deze foto's uit 1926 laten het hoge water zien op de Ossenwaard bij de Vinkenhorst, de boerderij van Sloot (collectie: Alfons Sloot te Herwen). Op de onderste foto in het midden staat Mia Sloot; de beide mannen zijn onbekend, waarschijnlijk twee arbeiders; op de achtergrond de Lindenhof.

Hoog water te Lobith en omstreken 1925-1926

Het was in 't laatste van December 1925, dat het water in de rivier de Rijn erg aan het wassen ging. Elken dag werd er op het waterbord op Tolkamer, waar de was uit 'Keulen Duitschland' aangegeven wordt, gekeken. Het ging niet met c.M. maar met meters. Er was weg in te zien, dat het water hoog werd. Voorzorgsmaatregelen werden er getroffen, de pakhuisen op wielen en het vrachtgoed werd op 1 Januari 1926 hooger op den dijk getrokken en gedragen. Daar bleef het niet bij, want de dijken die er waren bij het belastinggebouw moesten het zeer ontgelden. Er werden dammen bovenop gelegd, die telkenmalen wegspoelden tot dat er met man en macht aan een nieuwen dam werd gewerkt tot s' nachts 12 uur. Alle ambtenaren van Lobith plus nog andere menschen hebben er aan geholpen. Dat was Zaterdags op den derden Januari 1926. Wonder boven wonder heeft dien dam het gehouden, wat het behoud was voor het belastinggebouw. In het gebouw stond toen een halve meter water. Mijn kosthuis wat op een pol gebouwd staat, stond rond om in het water. Zelfs in de keuken stond het water. De varkens lagen in de kamer bij de kostbaas. De kippen waren op zolder. Ze roeiden met een boot tot met de kop in het portaal en legden het vast aan den knop van de kamerdeur. Ze hadden in de kamers bij ons alles opgeraapt en de kleerkisten op klossen gezet. De fietsen hebben wij aan den zolder boven ons bed gehangen. Maar gelukkig is het water niet zoo hoog gekomen. Wel wanneer het nog 1 c.M. was gewassen. De Keiendijk (ofwel de 's-Gravenwaardsedijk) was helemaal opgehoogd met zakken zand. Er zijn wel veel gaten in dien dijk gekomen, maar het water hebben ze toch kunnen keeren.

Zondags s' morgens kwam op last van de Burgemeester van Herwen en Aerdt de politie ons zeggen, dat wij vee en goed moesten gaan redden van den Geitenwaard, een buurtschap in de nabijheid van Herwen. Wij moesten daar een ponton sleepen. Met de motorboot van Bart Theunissen zijn wij daar naar toe gegaan, Bart Theunissen, Roos (een collega) en ik. De tocht er naar toe was gevaarlijk, daar wij dammen, hekken en prikkeldraad over moesten. Wel voeren wij een paar malen aan den grond, maar met behulp van haken en riemen wisten wij ons weer vlot te krijgen. Met het ponton op sleeptouw ging het naar den Herwensche dijk, waar er menschen mee gingen die hun vee moesten redden. Het eerst zouden wij naar een schuur waarin nog drie koeien waren. Ik voer in de tuin tusschen de boomen waar wij rond moesten om het ponton zoo tegen de schuur te laten zakken. Maar doordat de sleeptros brak, vloog het ponton voorbij de schuur en wij kregen een draad van een hek tusschen de schroef, waar wij een uur mee bezig zijn geweest om die er weer uit te krijgen. Bij dien schuur konden wij niet meer komen. Maar toen maar aan den voorkant van het woonhuis gevaren, wat wel niet zoo mooi was want toen moesten de koeien door de kamers en andere vertrekken getrokken worden waar ongeveer 1,50 M. water stond. En telkens wanneer de beesten bij een deur kwamen, moesten ze er onder door. Maar het ging goed. Toen ze eenmaal buiten waren, moesten ze op het ponton getrokken worden, maar met touwen onder de beesten door gelukte het toch. Daar vandaan naar de Herwensche dijk, waar ze weer aan wal werden gezet. Daarna weer naar een andere boerderij waar wij bij de schuur konden komen. En daar was het veel gemakkelijker en de koeien hielpen daar ook goed zelf mee. Ze sprongen haast alleen op het ponton. Toen die aan den dijk waren, was het donker en moesten wij naar huis, wat niet zoo'n baantje was, door de weilanden en een stuk langs de Oude Waal, zoo naar de Keiendijk.

Wij waren allen stijf van de koude en nat van de regen. We werden door Lies, Barts zuster, thuis onthaald op een kop koffie en brood, en een lekkeren warmen kachel. Toen wij een beetje bij gekomen waren, zijn wij, Roos en ik, naar huis gegaan. De boot hebben wij daar laten liggen. Moede als wij waren, zouden wij, na droog goed aangetrokken te hebben, naar bed gaan, maar om 10 uur werd het noodsignaal gegeven dat den dijk doorgebroken was. Alles vluchtte, maar gelukkig berustte het op een misverstand. Alles was nog in orde. Wanneer dien dijk doorgebroken was, was het rooie dorp (aan de Boterdijk) geheel onder water geloopen.

's Maandags ging alles goed en hebben toen de boot met veel moeite weer met z'n drieën langs Tuindorp in de Rijn gekregen. Wij moesten naar het Spijk voor een onderdeel van de motor van de motorboot "IJssel". De stroom was sterk, maar na een uur draaien waren wij te Spijk en in 7 minuten weer terug te Lobith.

Dinsdags s' morgens kwam weer de politie zeggen, dat ik met de "IJssel" naar Pannerden moest. Bart Theunissen ook met zijn motorboot. De dijk was daar doorgebroken en Pannerden en Herwen liepen geheel onder water. Wij op stap.

Aan Pannerden gekomen, had de Burgemeester voor twee loods en gezorgd die ons door de Oude Rijn zouden brengen tot daar waar de menschen goed bekend waren. Maar toen wij het land in moesten, was het zoeken. Wij voeren eerst vast op een dam en konden er niet over. Er zijn er toen twee overgestapt in de boot van Theunissen die niet zoo diep lag. En ik alleen terug om met vollen kracht er weer naar toe te varen en ja daar sprong de "IJssel" er over. Nog één dam geraakt en daar kwamen wij voor de dijk die doorgebroken was over een lengte van 75 Meter. Daar zijn wij eerst aan den wal gegaan om een overzicht te nemen. Er stonden nog drie draden gespannen die wij met tangen doorgeknipt hebben. De stroom, en de val die daar was, was nogal erg. En net door de braak stonden boomen en een huis. Maar ook hier was het geluk met ons en wij kwamen er goed door.

Wat wij in het dorp zagen, is haast niet te beschrijven, zoo'n toestand was het daar. Wij kregen een sloep met matrozen op sleeptouw en de politie in de boot met de opdracht: wie nog in huis was en er niet uit wou er met geweld uit te halen. Nu, de menschen die op de zolders gevlucht waren, hebben wij door het dak eruit gehaald, waaronder ook nog een paar idioten. Die laatstgenoemde hebben wij in een gesticht waar Zusters waren tegen een ladder opgebracht en hebben gelijk 't gesticht voorzien van levensmiddelen. Toen de menschen gered waren, zijn wij aan het vee redden gegaan, zooals varkens, geiten, kippen en honden. Wij kwamen ook nog aan een huis, daar was nog 'n man, vrouw, een varken van drie honderd pond, twee geiten en een hond, die ook nog weg moesten. In al die ellende zette die vrouw eerst nog koffie voor ons en wij kregen van die man een sigaar. Het viel er lekker in, want aan eten of drinken dachten wij niet. Daarna aan den arbeid. Met die geiten en de hond ging het nogal makkelijk, maar dat varken, dat was een toer. We hebben hem eerst de pooten vastgebonden en toen op een deur van een hoogte van ongeveer drie meter laten zakken in de motorboot, met goed gevolg.

Op sommige plaatsen stond zeven meter water. Er waren huizen die zoo goed als geheel onder water zaten. Wij voeren door de straten en over de landen zoo naar de huizen. Overal maar zoeken of er wat te redden viel. Wanneer dat weer het geval was, werd er vastgelegd tot dat de donker intrad. Toen naar den wal waar wij de motorbooten vast hebben gelegd en naar de Burgemeester om een vervoermiddel naar Lobith, waarvoor hij direct zorgde. Per auto zijn wij weggebracht en Woensdagmorgen weer met een rijtuig gehaald. Wij hebben daar nog gevaren tot 12 uur met levensmiddelen, beddengoed en enkele varkens en geiten, en voer voor de beesten die aan den dijk stonden. Ik kreeg ook nog een draad in de schroef, maar had hem er ook weer na een uur uit. Toen zijn wij zonder loods door de braak naar de Rijn gevaren. Bij die doorbraak stond toen het water aan beide kanten gelijk. Om 5 uur n.m. kwamen wij weer te Lobith aan.

Donderdag dachten wij eens uit te rusten, maar daar kwam de politie weer. Het ponton waarmee wij Zondags op de Geitenwaard hadden gevaren, moest weer terug gebracht worden. Daar het water gevallen was, konden wij daar niet anders meer komen als onder de brug door van het Bijlandsche Kanaal. Maar er ging zoo'n stroom door, dat wij er tegenop zagen er door te gaan. Ze hebben ons er toen door laten zakken langs de wal met touwen. Wij kwamen zoo toch te Herwen en daar lag het ponton nog hoog en droog. De wind stak op en daar het daar lagerwal was, konden wij onverrichter zaken weer terug keeren. Het weer werd zeer ruw. Er lagen daar nog drie roei-booten die ook naar Lobith moesten en die hebben wij toen maar meegenomen tot de brug van het Bijlandsche Kanaal. Met veel moeite zijn wij tegen de stroom opgedraaid en kwamen zoo weer doornat te Lobith aan.

Vrijdags was het water in de Rijn weer een heel eind gevallen en kwam de scheepvaart weer los en kregen wij weer gewonen dienst. Rond het belastinggebouw zijn gaten geslagen waar wel een huis in kan.

RADIOSTILTE IN PANNERDEN

door dr. Ben Janssen

Inleiding

Na de inval in mei 1940 van Nazi-Duitsland werd de vrijheid van de Nederlandse burgers stelselmatig aan banden gelegd. Politieke partijen werden verboden, bewegingsvrijheid ingeperkt, nachtklokken ingesteld, enzovoort. Ook het vrije woord werd verhinderd. Kranten werden gecensureerd en het luisteren naar buitenlandse zenders verboden. Joden moesten reeds in april 1941 de radio inleveren.

Duitse propaganda via de Nederlandse Radio Omroep bereikte kennelijk niet haar doel, want de meeste Nederlanders stemden hun radiotoestellen af op de Engelse BBC, hoewel het luisteren naar 'vijandelijke' radiozenders streng verboden was. Door het verplicht stellen van de inlevering van radio's moesten de Duitsers pijnlijk erkennen dat hun propagandamachine had gefaald.

Inleveren van radio's tijdens de Duitse bezetting in 1943

Tijdens de stakingen in april-mei 1943 werd het 'Polizei-Standrecht' ingesteld. Dat gaf aan generaal H. Rauter (1895-1945), de hoogste politiebaas in Nederland, zeer grote bevoegdheden. Op 13 mei 1943 liet hij via de pers bekend maken, dat hij alle radio's en radio-onderdelen met onmiddellijke inwerkingtreding verbeurd verklaard had. Bezitters ervan moest de toestellen inleveren op een politiebureau of postkantoor of een andere door de burgemeester aangewezen plaats.

Uitzonderingen werden gemaakt voor de NSB van Mussert, voor families waarvan leden vrijwillig bij de Duitse Wehrmacht of de Waffen-SS dienden, alsmede voor Duitse staatsburgers wonend in Nederland. Zij moesten wel hun toestel aanmelden, zodat er registratie en controle mogelijk was.

Voor de oorlog bestond er in Nederland geen centrale registratie van radio's. Dit veranderde in 1941 toen door de bezetter de 'luistervergunning' en het 'luistergeld' werden ingevoerd. Hieruit blijkt dat er in Nederland ongeveer 1,1 miljoen houders van een luistervergunning waren en ongeveer 300.000 duizend abonnees op de draadomroep (radiodistributie). Deze telefoonradio bood slechts een beperkt aantal door de Duitsers gecontroleerde radiostations.

De door de PTT opzette cartotheek van luistervergunningen was door de administratieve systematiek ongeschikt om als controleregister te dienen voor het bezitten van een radio. Dit wisten de meeste Nederlanders ook. Daarom trokken zij zich van het inleveringgebod niets aan en verstopten hun radiotoestellen of leverden in plaats van hun goede radio een tweedehands toestel in. Ook hiervan was in Pannerden sprake.

Van de meer dan één miljoen houders van een luistervergunning die voor inlevering in aanmerking kwamen, heeft ruim 26% (260.000) hun radio achtergehouden. Dit aantal moet echter nog aanmerkelijk verhoogd worden, want onder de circa 800.000 ingeleverde toestellen waren er niet minder dan 323.000 (40%) volledig onbruikbaar. Naar schatting waren er begin 1944 in Nederland nog omstreeks 400.000 radiotoestellen waarmee, voorzover ze niet op een onbereikbare plaats verstopt waren, naar Radio Oranje in Londen geluisterd kon worden.

De truc met het inleveren van een oude of defecte radio werd al spoedig door de Duitsers voorzien. In diverse kranten verscheen het volgende bericht:

'Nadat de laatste dagen een groot aantal gevallen bekend was geworden, waarin getracht werd den plicht tot inlevering van radio-ontvangsttoestellen te ontduiken b.v. door den aankoop van oude toestellen, die in plaats van het tot nu toe gebruikte bruikbare toestel zouden worden ingeleverd, is

thans ingegrepen. De Sicherheitspolizei heeft in verscheidene gevallen personen kunnen arresteren, die de beschikking van 13 mei 1943 hebben overtreden en zij heeft overeenkomstige maatregelen tegen hen genomen'.

Volgens een bericht in het Algemeen Handelsblad waren radio's ontdekt: 'in schuren onder stro of hooi, in voerkisten, in konijnenhokken, op zolders, onder de vloer, in wasmanden, onder bedden, in beklede meubelen, in kachels en haarden, in lege toegedekte tuinvijvers, in niet-gebruikte voertuigen, onder kolen en aardappelen, in schoorstenen, in bloemstukken, in waterdichte kisten in de tuin begraven, in lichtinstallaties, ten dele zelfs in sanitaire inrichtingen'.

Wederom ging er een intimiderende waarschuwing in de richting van het onwillige publiek: 'De bevolking wordt nogmaals zeer dringend gewaarschuwd daar het na afloop van den inleveringstermijn toe te passen controle-systeem iedere overtreding zonder meer aan het licht zal brengen. In dit geval wordt er ook aan herinnerd, dat na afkondiging van de beschikking iedere bezitter van een radiotoestel ingevolge artikel 1 van de beschikking het beschikkingsrecht ontnomen is'.

Deze laatste zinsnede hield in dat na die datum het feitelijk bezit van een radio een ernstig strafbaar feit was. Maar de dreiging met een waterdicht controle-systeem was pure bluf en poging tot intimidatie. Maar de straf was niet minder. Maximaal vijf jaar gevangenisstraf en/of een geldboete van onbepaalde hoogte. Bovendien was er ook nog steeds de mogelijkheid dat men naar een strafkamp werd gestuurd. Talrijke personen die gepakt werden, zijn naar het concentratiekamp in Vught gestuurd.

Enkele cijfers. In heel Nederland werden inlevercentra uit de grond gestampt en daarna verdwenen de radio's naar zo'n circa 1100 grote verzamelplaatsen. Eind 1943 werd begonnen met het overbrengen van ongeveer 800.000 toestellen naar omtrent 30 centrale depots. Van hieruit werden spoedig 35.000 goede toestellen overgedragen aan de Duitse 'Wehrmacht' en 15.000 werden naar gebombardeerde gebieden in Duitsland gebracht. Van de resterende 750.000 verdween een derde naar Duitsland. Ongeveer 400.000 gingen verloren als gevolg van sabotage, brand of oorlogsgeweld en na de bevrijding kon men aan zo'n 100.000 luisteraars hun rechtmatige eigendom terug geven.

Voorbeeld van radiotoestellen uit de eerste helft van de vorige eeuw.

Lijst van ingeleverde toestellen in de gemeente Pannerden

1. Th. Veldman	Pannerdensewaard 1	Kurting
2. G.W. Ruks	Pannerdensewaard 1	Eco
3. L.G. Brands	Pannerdensewaard	Philips
4. G.H. Vreman	Pannerdensewaard 6	Philips
5. W.T. Bouwman	Berghoofdseveerweg 3	Philips
6. H.Th.J. Franken	Deukerdijk 7	Waldorp
7. J. van Moerkerk	Deukerdijk 10	Cyra
8. Th. Franken	Deukerdijk 11	Amerikaan
9. G.J. Driessen	Deukerdijk 12	Philips
10. M.H. te Pest	Deukerdijk 14	Philips
11. J.L. Hoksbergen	Deukerdijk 17	Philips
12. G.Ch. Scheers	Deukerdijk 18	Philips
13. A. Polman	Deukerdijk 21	Amerikaan
14. A. Benning	Deukerdijk 22	Philips
15. G.Th. Wezendonk	Hoogeweg 12	Philips
16. T.J. Rutten	Hoogeweg 13	Philips
17. A. Kamps	Hoogeweg 14	Philips
18. W.G.Ch van Mierlo	Hoogeweg 19	Nora
19. P.H. Indemans	Hoogeweg 21	Philips
20. H.W.J. van Mierlo	Hoogeweg 22	Philips
21. Th. van Dam	Hoogeweg 23	Philips
22. Th.J. Pes	Hoogeweg 24	Philips
23. W. Gerritsen	Hoogeweg 28	Philips
24. Th. van Ophuizen	Groenestraat 10	Philips
25. J.W.H. Schoenmaker	Groenestraat 11	Schaaper
26. Th. Streub	Groenestraat 12	Philips
27. J.Th. Stronkman	Rijnstraat 6	Philips
28. B.Th. Rutten	Rijnstraat 8	Philips
29. G.Th. Hendriks	Rijnstraat 13	Philips
30. H.J. Meurs	Rijndijk 4	Amerikaan
30. Wed. M.C. Lensen	Rijndijk 9	Cijra
31. H.J. Wortelboer	Rijndijk 12	eigenbouw
32. Wed. Th. Milder	Dorpsplein 2	Philips
33. W.Th. Willems	Kerkstraat 6	Philips
34. J.A. Lubbers	Kerkstraat 7	Philips
35. W. Ortsen	Kerkstraat 23	Philips
36. J.H. Solintjes	Schoolstraat 1	Philips
37. H.J. Wildenbeest	Schoolstraat 6	Philips
38. H.B.A. Lubbers	Schoolstraat 8	Philips
39. H.W. van Huet	Schoolstraat 9	Philips
40. A.Th.M. van Elk	Schoolstraat 14	Philips
41. W.B. Bach	Nieuwstraat 13	Philips
42. Th.J. Degen	Nieuwstraat 17	Cijra
43. P.J. Thuss	Haspelstraat 4	Philips
44. J.Th. Wezendonk	Haspelstraat 6	Philips
45. W. Steentjes	Aerdtsestraat 7	Philips
46. J. Brugman	Aerdtsestraat 14	Philips
47. J. van Marwijk	Renbaan 3	Nora
48. J.H. van Huet	Kijfwaard 1	eigenbouw
49. J.W. Groenen	Kijfwaard 4	Philips

50. T.L.M. Aarntzen	Kijfwaard 6	Schaaper
51. M.A. Bodde	Kijfwaard 7	Philips
52. G.N. Kamps	Kijfwaard 11	Amerikaan
53. P.J. Gerritsen	Kijfwaard 12	Philips
54. Wed. J. Terhaerd	Kijfwaard 13	Philips
55. G. Sommers	Kijfwaard 14	Philips
56. H. Koenders	Kijfwaard 15	Amerikaan
57. E. Brinkman	Kijfwaard 16	Waldorp
58. A. Visser	Kijfwaard 17	Philips
59. B. Koenders	Kijfwaard 18	Erres

Conclusie

Welke gevolgtrekkingen kunnen we uit deze lijst halen. Wel, dat er volgens deze lijst in Pannerden officieel 59 radiotoestellen zijn ingeleverd. Hiervan waren er 41 van het merk Philips, hetgeen het marktaandeel van deze 'gloeilampenfabriek uit het zuiden des lands' onderstreept. Er waren vijf toestellen van Amerikaanse origine en de rest was verdeeld over zeven fabrikanten, terwijl er ook nog twee exemplaren 'eigenbouw' werden ingeleverd. Aangezien een van die radio's toebehoorde aan H. Wortelboer, directeur van de scheepswerf aan het Galgendaal, mag men gerust aannemen dat hij zijn echte radio goed had opgeborgen.

Ook is deze lijst interessant vanwege de namen die er niet op staan. Daarbij zijn personen waarvan men mocht verwachten, dat zij in het bezit waren van een radio. Allereerst burgemeester Cremers, maar hij viel als burgemeester onder een uitzonderingsbepaling. Maar ook grote landbouwers als Peters van de Raaijhof, H.R. van der Kroon en H.H. Jeuken staan er niet op, evenmin veldwachter De Haan, dokter Ploegmakers en pastoor Brugman.

Het is waarschijnlijk dat er nog meer inleveringen hebben plaatsgevonden, nadat bedoelde lijst al was opgemaakt. Er is namelijk sprake van, dat er op de zolder van het gemeentehuis in Pannerden wel honderd ingeleverde radio's stonden opgestapeld. De Pannerdense radio's zijn niet in een van de grote verzamelcentra terechtgekomen. In september 1944 stonden ze nog steeds keurig met label op de zolder. Ze werden, terwijl de evacuatie van Pannerden in volle gang was, door de Duitsers rechtstreeks naar 'elders' gebracht.

Op 27 september 1944 kreeg burgemeester Gellius Cremers, die zich in de pastorie van Herwen had geïnstalleerd, bericht dat de Duitsers zijn ambtswoning in Pannerden aan het leeghalen waren. Op zijn fiets snelde de burgervader er heen, maar hij kwam helaas te laat. De vogels waren al gevlogen en met hen ook de radio's.

Burgemeester Cremers schreef het voorval op in zijn dagboek:

'Afgesloten deur naar de zolder geforceerd. Bijna alle 110 radio's daar verdwenen. Blijkbaar het eerste toestel door glas-in-lood raam naar beneden gekwakt, ligt er nog in gruzelementen, de rest naar beneden gelaten en door het WC-raampje naar buiten.'

Bronnen:

Archief Gemeente Pannerden, In en uitgaande correspondentie 1940-1945.

L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 7, Den Haag 1976.

G.B. Janssen, Oorlog over het Gelders Eiland, Zevenaar/Aalten 1995.

G.B. Janssen, Burgemeester in oorlogstijd. G.L.G.M. Cremers, burgemeester van Pannerden 1937-1947, Zevenaar/Aalten 1997.

DE SCHIETPAAL VAN VREDE EN VRIENDSCHAP

door Jo Notten

De jaarlijkse kermis in Herwen (beginnend op de zondag na 8 september, de feestdag van Maria Geboorte) is heel wat jaren ouder dan de nu bestaande schutterij in het dorp. Dat valt te lezen in de rekeningen van de 'Armen van Herwen', waarin de uitgaven staan van de Hervormde armmeester, onder meer aan personen welke door de diaconie werden ondersteund. Anno 1713 noteerde Gerrit Blij hetgeen was besteed aan Derk Jansen te Herwen, ook genoemd Derk Nijnaber. Op 6 september had hij hem het periodiek bedrag van 12 stuivers gegeven en nog 8 stuivers 'tot Vlees op de Kermis'. Er is nog een notitie waarbij de kermis wordt vermeld. Het armenboek van Herwen geeft anno 1653 de verantwoording van de gelden door de armmeester Arendt de Greeff. In chronologische volgorde staan de posten achter elkaar en 'Op de Herwse kermis' had hij een lening van 50 gulden verstrekt.

Tegenwoordig is de kermis onlosmakelijk verbonden met de activiteiten van de schutterij Vrede en Vriendschap. Op maandagmorgen is de traditionele schuttersmis, waarna de hele stoet optrekt naar de Krib aan de Oude Waal voor het prijs- en koningschieten. Met de kermis van 2006 vond daarbij een extra plechtigheid plaats. Voorafgaand aan het prijschieten onthulde mevrouw Stoni Scheurer, burgemeester van de gemeente Rijnwaarden, een plaquette bij de oude schietmast. Die wordt niet meer gebruikt sinds het gilde een mobiele kogelvanger heeft. De paal stond er de laatste jaren wat verwaarloosd bij, maar na een grondige opknappbeurt en het plaatsen van een vogel in de top ziet het geheel er weer prima uit. Op de plaquette staat het volgende te lezen.

Schietmast

Op deze plaats worden vanaf 1905 schietwedstrijden gehouden door Schuttersgilde "Vrede & Vriendschap" uit Herwen. Tot 1989 was deze mast in gebruik als schietmast bij het prijs- en koningschieten tijdens de Herwense kermis in september. De houten vogel op de mast werd door de schutters van het Gilde onder vuur genomen. Door één van de volgende delen er af te schieten kon men een prijs winnen: kop: 1e prijs, rechtervleugel: 2e prijs, linkervleugel: 3e prijs en staart: 4e prijs. De schutter die de romp van de mast schoot, mocht zich een jaar lang Koning van het Gilde noemen.

Momenteel maakt het Gilde gebruik van een milieuvriendelijke mobiele kogelvanger. De locatie voor het prijs- en koningschieten is traditiegetrouw nog steeds hier aan "de Krib" bij de Oude Waal.

OPRAKELEN VAN HET VERLEDEN

door Jo Notten

Het verraad van boer Peters

In *'De Waardsman 1993/3'* staat een stukje, overgenomen uit De Geldersche Volksalmanak van 1897, onder de titel: "Het verraad van boer Peters". Dat verhaal is ook terug te vinden in het boek van dr.G.B. (Ben) Janssen: 'Rondom de dikke toren 1648-1998'. Het vertelt de geschiedenis van ene Jan Petersz uit Elten, veerman van het Houbergse veer over de (Oude) Rijn tussen de Ossenwaard en Elten, in het rampjaar 1672 (zie *'De Waardsman 2001/3'*). 'Reddeloos, redeloos, radeloos', zo schrijven de Nederlandse geschiedenisboekjes. De Republiek der Verenigde Nederlanden, waartoe Gelderland behoorde met daarin weer de dorpen Herwen, Aerdt en Pannerden (Lobith en omgeving behoorde tot het land van Kleef), was in oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen. De Franse troepen lagen in Emmerik en de commandant Condé besloot tot een oversteek over de Rijn op 12 juni 1672.

In het vuurgevecht dat op de Ossenwaard en 's-Gravenwaard ontstond, werden talloze edellieden gedood of gewond. De Prins van Condé kreeg twee kogels door zijn onderarm. Desondanks namen de Fransen Lobith in en plunderden de omgeving. De soldaten van de Republiek, die op het Tolhuys waren gelegerd, hadden zich bij de nadering van de Franse overmacht snel uit de voeten gemaakt.

Op 12 juni 1672 trokken de legers van Zonnekoning Lodewijk XIV in de nabijheid van het Tolhuys te Lobith over de Rijn, daarbij geholpen door een lage waterstand in de rivier.

Volgens het verhaal had Jan Petersz, niet geheel vrijwillig, een doorwaadbare plaats aangewezen. Van verraad kon geen sprake zijn, omdat hij niet tot de Nederlanden behoorde. De Republiek was zijn vaderland niet. Wel werd hij gevangen genomen en met twee anderen ter dood veroordeeld. Hij werd eerst naar 's-Gravenhage gebracht en vandaar naar Bodegraven. Toen is hij ontvlucht.

De Ballade der vierduizend Friezen

*Het was de 12e juni 1672, toen het Franse leger,
aangevoerd door Condé,
over een waadbare plaats de Rijn overtrok.....*

*Vierduizend Friezen stonden aan den Rijn,
tegen honderdduizend Fransozen.
En het aantal, dat er nog méér moest zijn,
ging wel vijfmaal dat der Friezen te boven.*

*Vierduizend Friezen wachtten aan den Rijn,
onder bevel van drie Hollandsche luiten.
Zij lagen bij Lobith onder een Hollandsch kaptein
om den opmarsch der Franschen te stuiten.*

*De Fransozen marcheerden op naar den Rijn,
want Wezel was al gevallen
en Holland zou gansch verloren zijn,
als bij Lobith niet lagen de wallen.*

*Als bij Lobith de Friezen niet hielden de wacht,
onder een Hollandsch kaptein en drie luiten,
met `t bevel van den Prins om de legermacht
der Franschen bij Lobith te stuiten.*

*Met `t bevel van den Prins, tot den lesten man
de macht der Fransozen te stuiten.
En vierduizend Friezen zijn nimmer bang
onder een Hollandsch kaptein en drie luiten.*

*Want vrijheid, dat is zulk een kostbaar goed
En dat wordt maar zo zelden gevonden,
daarvoor geven Friezen hun hartebloed,
met een lach op hun stugge monden.*

*Vierduizend Friezen stonden aan den Rijn,
tegen honderdduizend Fransozen.
En het aantal, dat er nog meer moest zijn,
ging wel vijfmaal dat der Friezen te boven.*

*Jan Petersen was een valsche boer,
die heeft aan de Franschen verraden
de plek bij den Tol, waar men overvoer,
en het water der Rijn kon doorwaden.*

*Jan Petersen was een valsche boer,
die werd door de Franschen gevangen.
Jan Petersen werd als Jan Toereloer
aan den hoogsten boom opgehangen!*

*Toen trokken de Franschen het water in.
Hun koning stond op de kade.
Hij sloeg van den wal af, het tochtbegin
van zijn machtige legers gade.*

*En naast hem keken zijn maarschalken toe,
Condé, Luxembourg en Turenne,
die zagen met angst in hun lijven, hoe
de Franschman aan 't water moest wennen.*

*En aan vuur, want Friezen mogen er zijn.
En een Hollandsch kaptein weet van wanten.
Hoeveel Franschen vielen daar aan den Rijn?
Hoeveel bloed vloeide daar van de kanten?*

*Hoeveel eed`len verloren den grond in den Rijn?
En hun trots en hun lief en hun leven?
Maar van vierduizend Friezen onder `n Hollandsch kaptein
zijn er veel in dien strijd gebleven.*

*Want vierduizend Friezen onder `n Hollandsch kaptein
hadden `t bevel van Oranje gekregen:
"Gij houdt bij het Lobither Tolhuys ter Rijn
den Fransoos, tot den lesten man, tegen!!"*

*Van de morgenzon tot het avondrood
hebben vierduizend Friezen gestreden.
Het water bij Lobith was purperrood.
Zóo hebben de Franschen geleden.*

*En maarschalk Condé kreeg een schot in zijn arm.
Hij kon `t "En avant" niet meer geven.
Hij heeft met het Hollandsche lood in zijn arm,
op den rand van den dood gelegen.*

*Van de avondzon tot het morgenrood
viel bij Lobith een kogelregen.
En vierduizend Friezen bevochten den dood,
tot de leste Fries was gebleven.*

*Want vierduizend Friezen en een Hollandsch kaptein
hadden `t bevel van Oranje gekregen:
"Gij houdt voor den vrijheid van `t land aan den Rijn
den Fransoos, tot den lesten man tegen!!"*

Met dank aan Wim Mulder te Spijk voor het beschikbaar stellen van bovenstaande tekst.
Oorspronkelijk een dichterlijke en romantische versie van J.H. de Groot in het weekblad
De Unie van 22 mei 1941.

DAGBOEK VAN EEN OORLOGSEVACUÉ (2)

door Joke Barthen-Beekhuijsen

Inleiding

In 'De Waardsman 2006/4' staat verteld hoe Joseph (Jos) Driessen met zijn kinderen op 10 februari 1945 met vele anderen vanwege het oorlogsgeweld uit Lobith moest vertrekken. De notities van Jos Driessen beginnen op vrijdag 9 februari 1945. Zijn dagboek loopt tot 24 mei 1945.

Deel 1 van deze reeks ging tot en met dinsdag 13 februari waarop het gezin voor de eerste nacht een plek vond in Doetinchem. In deze aflevering volgt zijn relaas tot en met zondag 11 maart 1945.

Dagboek van oorlogsevacué Jos Driessen

Woensdag 14 februari 1945

Een onrustige dag. Bijna de hele dag vliegmachines in de lucht die aanvallen uitvoerden op troepentransporten op kruispunten van wegen en op bruggen. Plotseling werden wij opgeschrikt door een geweldig geknal. De schrik sloeg ons in de benen. Zou Doetinchem gebombardeerd worden? Onophoudelijk raasden vliegtuigen door de lucht. Vol spanning wachtten wij af. Gelukkig bleef het bij die ene bom.

De gezinnen die op onze kamers lagen en die ik in m'n dagboek heb opgeschreven, konden het goed met elkaar vinden. Wij besloten bij elkaar te blijven en elkaar zoveel mogelijk te helpen op onze moeilijke vlucht. Verder besloten wij om elke avond, indien het maar enigszins mogelijk was, de rozenkrans te bidden en Maria de gezegende H. Maagd te smeken ons bij te staan en te beschermen op onze tocht naar het onbekende.

Het eten dat wij vandaag ontvingen, waren vier sneden brood 's morgens, vier sneden 's middags met een plaatje worst ertussen. Om vijf uur warm eten, stampot van koolraap en aardappelen. De avond werd doorgebracht met liedjes zingen en vertellen. Om negen uur gezamenlijk rozenkransgebed en daarna het stro in.

Donderdag 15 februari

Een groot transport evacués moest weer vertrekken. Hun volgende stop was Ruurlo. Vele bekenden en vrienden die bij dat transport waren, riepen wij een goede reis toe. Sanders, Brom, Nieman, Van Egmond, Koenen en ik gingen terug naar 'onze villa', zoals wij het huis noemden waar wij waren ondergebracht.

's Middags om twee uur 'n plotseling bericht van het evacuatiebureau. Alles in gereedheid brengen, spullen oppakken en in de wagons van de tram stapelen. Ik vroeg een commissielid waar wij naar toe gebracht zouden worden. Hij antwoordde: "Naar Lichtenvoorde". Wij zouden vertrekken wanneer het donker werd. Ik zei tegen ons clubje: "De dekens houden wij bij ons". Want ik had in die paar dagen als vluchteling wel geleerd: wát er ook gebeurt, zorg dat je dekens bij je hebt. De karretjes, kruiwagens en andere denkbare voertuigen werden weer voor de dag gehaald. De dozen, kisten en zakken erop en daar ging het in een lange colonne naar het tramstation. Wij hadden onze spullen van een naamkaartje voorzien. Dit bleek naderhand een goed idee geweest te zijn, want in de wagons werd alles door elkaar opgestapeld. De karren en kruiwagens werden in een aparte wagon geladen.

Terug naar onze villa. Het eten dat we kregen was goed en voldoende. 's Avonds om zes uur moesten wij gereed staan bij de tramlijn. Na eindeloos wachten reed de tram voor. Wij werden in propvolle goederenwagons gestopt. Het was stikdonker. Eindelijk vertrok de tram. Ik had gelukkig

een carbidlamp bij me, stak hem aan en keek de wagon eens door. Toen merkte ik, dat ik met mijn kinderen bij geheel vreemde mensen verzeild was geraakt. In Lichtenvoorde moesten wij maar proberen onze groep weer bij elkaar te krijgen.

Wij konden niet zitten en er hing een smerige lucht in de wagon. Ik had mijn dekens in een hoek van de wagon weten te krijgen en mijn drie jongste kinderen daarop gezet. Naast mij stond een jonge moeder, bij haar kleine die in een kinderwagen lag. Overal angstige gezichten. De verhalen die we hoorden waren verschrikkelijk. Vluchtelingen, ellende en verdriet. Toen de tram even stopte, liep een vader langs de wagons. Hij riep de namen van zijn kinderen die hij in drukte en duisternis kwijt was geraakt. Een oude moeder zocht haar zoon van wie ze door de drukte was gescheiden. Een jonge moeder zocht met angstige ogen haar kind en vroeg of Annie soms in de wagon was. Overal verdriet en ellende. Oorlog is verschrikkelijk.

Mijn reisgenoten waren dankbaar dat we een beetje licht in de wagon hadden. Er werd weinig gesproken, ieder was met z'n eigen gedachten bezig.

Omstreeks elf uur kwamen wij in Lichtenvoorde aan. Uitstappen. Gelukkig kregen wij ons Lobithse gezelschap weer bij elkaar. Langzaam schuifelden wij de anderen achterop. Wij werden in een grote zaal ondergebracht. Een paar honderd vluchtelingen lagen verspreid in het stro. Op het toneel konden wij een plaatsje bemachtigen. Maar het was te klein voor ons gezelschap. Ik klampte een lid van een evacuatiecommissie aan en ons werd een bovenzaaltje toegewezen. Er was geen licht en m'n carbidlamp deed weer goede diensten.

Vele vluchtelingen hadden hun dekens bij de andere spullen in de wagon geladen. Een nacht vol diepe ellende. Ergens in een hoek een snikkende vrouw. Ginder hoorde ik sussende woorden van een moeder tegen haar schreiend kindje. Droevig was, dat de privaten niet in orde waren. Soldaten hadden hier hun kwartier gehad. Vies en vuil zagen de privaten eruit. Ze waren niet te gebruiken. Drinkwater was er niet. Het elektrisch licht was door de soldaten vernield.

Het rozenkransgebed werd niet vergeten. De evacuatiecommissie deed wat ze kon. Maar de stroom vluchtelingen was té groot. Eindelijk, na mijn kleinste kinderen in een deken gerold te hebben, kroop ik in het stro. Maar ik kon de slaap niet vatten.

Vrijdag 16 februari

Onrustige nacht. Telkens schrok ik wakker doordat er nog steeds nieuwe vluchtelingen aankwamen. Mensen en kleine kinderen die de gehele vorige dag en nacht verder getrokken waren.

Wij richtten ons kwartier zo praktisch mogelijk in, sloegen spijkers in de muur en hingen daar onze jassen en mantels en andere kleren aan op. Men bracht ons twaalf stoelen en een tafel. Maar, o wee, nauwelijks hadden wij ze geplaatst of er verschenen drie Duitse soldaten die vroegen: "Wo die Männer mit die Stühlen und der Tisch hingegangen wären?". Want zij hadden die nodig in hun kwartier. Wij stuurden hen met een kluitje in het riet.

In de namiddag verscheen plotseling een forse, dikke smid op de trap die naar ons zaaltje leidde, en wat had hij op z'n schouders .. een echte kachel. Een hoera steeg uit onze club op. De kachel zou ons warmte en gezelligheid brengen. Het duurde niet lang of de smid was klaar. Een lid van de evacuatiecommissie bracht er een vuurtje in en vrolijk snorde de kachel. Rondom de kachel, die al een aangename warmte begon te verspreiden, stonden de moeders van kleine kinderen klaar met pannetjes om melk of pap warm te maken voor hun kleine lievelingen.

In de loop van de dag kwamen nog vele vluchtelingen binnen. Er waren bekenden uit Lobith bij. De verhalen die zij vertelden waren verschrikkelijk. Die is door een granaat gedood. Die en die zijn door een bom de eeuwigheid in geslingerd.

Een lid van de evacuatiecommissie bracht ons een melkbus met drinkwater. Ja, de commissie deed wat mogelijk was. Er werd ons medegedeeld, dat wij waarschijnlijk tot maandag in Lichtenvoorde zouden blijven.

Vanmorgen is een groot gedeelte van ons gezelschap naar de H. Mis geweest. 's Avonds een paar uurtjes bij de carbidlamp. Toen gezamenlijk het rozenkransgebed, wat al een vaste gewoonte in ons gezelschap was geworden. Een welterusten en iedereen kroop in het stro onder de dekens. Zachtjes brandde de lamp op de tafel. Hier en daar nog een zacht gesprek en toen sliep ik in.

Zaterdag 17 februari

Een rustige dag. De meisjes en vrouwen van onze club waren aan het kousen stoppen of kleren verstellen. De mannen waren de boer opgegaan om te trachten wat levensmiddelen te bemachtigen om ons rantsoen aan te vullen. Een paar liter melk, enige eieren en een half brood. Dat was de buit die men meebracht. In tegenstelling tot onze vorige pleisterplaatsen kregen wij in plaats van koffie melk bij het brood.

Het is een mistige regendag geweest. De avond werd gevuld met vertellen. Er heerste een prettige geest op onze kamer. Ieder bleef zijn woord getrouw, wat zij in Doetinchem beloofden om elkander van dienst te zijn en te helpen. Vooral de jeugd was dol op vertellen. Ook de ouderen luisterden met aandacht. Zo kon men elkander enige afleiding geven en enige uren de ellende van een vluchtelingenleven vergeten. Rond negen uur werd het rozenkransgebed gezamenlijk gebeden. Een welterusten en toen het stro weer in onder de wol. Ik bleef nog een tijdje wakker en liet al wat wij de laatste week hadden meegemaakt nog eens door m'n gedachten gaan. In de hoek van ons zaaltje suste een moeder haar schreiend kindje. In de andere hoek lag iemand te snurken en dit geluid dreunde door ons zaaltje. Een kaarsje flikkerde zachtjes op tafel en spreidde een zwakke gloed in de rondte.

Zondag 18 februari

Lekker geslapen vannacht. Een groot gedeelte was al vroeg uit de veren, of beter gezegd uit het stro, om naar de vroegmis te gaan. Het eten was goed. 's Morgens drie sneden brood met boter, 's middags warm eten en 's avonds drie sneden brood met boter. Bij het brood ontvingen wij ieder een halve liter melk, lekker warm.

In de straten van Lichtenvoorde werd razzia gehouden om werkers voor de O.T. te krijgen. Volgens zeggen bleven evacués hier buiten. Maar onze mannen en jongens vertrouwden het zaakje niet en bleven wijselijk binnen. Om drie uur 's middags ontvingen wij bericht dat wij morgen, maandag, verder moesten trekken. Toen begon de drukte weer van inpakken en klaarzetten. Daarna nog een poosje gepraat bij de carbidlamp. Het gezamenlijk rozenkransgebed werd niet vergeten. Met nog een weesgegroetje extra, dat wij behouden mogen blijven en zonder ongelukken in onze volgende plaats mogen aankomen.

Mijn zoon Ferdinand is de hele dag onder de dekens gebleven. Hij voelde zich niet lekker. Lenie klaagde over pijn in de buik. Velen voelden zich niet lekker. Vermoedelijk door het ongewone eten en het vluchtelingenleven.

Maandag 19 februari

Ons gezelschap was vroeg op en druk in touw. Een lid van de evacuatiecommissie kwam ons mededelen dat wij naar Borculo gingen. Daar er te weinig wagens beschikbaar waren, werd ons verzocht dat mensen met een eigen wagentje deze zouden pakken en alvast op eigen gelegenheid naar Borculo zouden gaan. Sanders ging met z'n hele gezin en eigen bagage. Wij ook. Brom nam een gedeelte mee. Een ander deel van zijn bagage en enkele leden van zijn gezin bleven op de wagens wachten en zouden nakomen. Hetzelfde deden Van Egmond, Nieman en Koenen. Met frisse moed trokken wij op Borculo aan. De weg was goed.

Onze colonne trok verder, met een tussenruimte van omstreeks honderd meter voor iedere familie. Dit deden wij met het oog op beschieten vanuit de lucht. Het was zeer gevaarlijk dicht op elkaar over straten en wegen te trekken. Menig evacué had, door met grote groepen dicht bijeen te blijven, deze onvoorzichtigheid met de dood moeten betalen.

De lucht was zwart, het karretje zwaar geladen. Kilometer na kilometer sjouwden wij zo verder. De zweetdruppels liepen langs mijn gezicht en Borculo lag nog zo ver weg. Ieder uur werd even halt gehouden en dan weer verder. Steeds moeilijker en zwaarder werd de tocht. Niet dat de weg slecht was, maar omdat wij moe, zeer moe werden. Wanneer een kilometerpaal bereikt werd, ging een zucht uit ons hart, alweer een kilometer minder.

Vliegtuigen cirkelden boven ons en menig keer moesten wij dekking zoeken wanneer er eentje laag over de bomen kwam vliegen. Gelukkig vuurden zij niet.

Eindelijk, eindelijk bereikten wij met onze colonne Borculo. Wij meldden ons bij het evacuatiebureau. Ik kreeg 10 ons brood voor mij en m'n kinderen. De andere gezinnen hetzelfde naar grootte van het gezin. Voor iedereen ook een bon voor warm eten, dat wij zouden ontvangen om zeven uur in een hotel. Een lokaal van een school werd ons als verblijf toegewezen. Wij ontvingen nieuw stro wat wij op hoge prijs stelden. Gezamenlijk brachten wij het stro aan en maakten ons nachtleger in orde. Onze spullen hadden wij van de karretjes geladen en aan het hoofdeinde van ons strobed geplaatst. De jongelui van onze club verduisterden de ruimte met landkaarten die in het lokaal hingen en verder met jassen en mantels. Zo, nu konden wij het elektrisch licht aansteken. Intussen trokken wij naar ons toegewezen hotel voor de portie warm eten. In een lange zaal stonden tafels. Langzaam vulde zich de zaal met vluchtelingen. Wij kregen soep. Ja, soep met stukjes spek erin. Echte stukjes spek. De soep was heerlijk en wij aten onze buik vol. Gezamenlijk gingen wij terug naar de school. Onderweg peinsde ik dat het heerlijk is te weten, dat men met een aantal gezinnen elkander wil bijstaan en helpen en niet alleen maar voor zichzelf wil zorgen.

Het werd negen uur, tien uur en nog waren de achtergeblevenen van ons gezelschap uit Lichtenvoorde niet aangekomen. Toen kwam het bericht, dat die colonne wagens in Eibergen was en dat er geen kans was, dat ze nog naar Borculo konden komen.

Een van onze gezinnen had de dekens bij die andere groep gelaten. Spontaan zei een lid van de evacuatiecommissie: "Ik wil dit gezin vannacht wel een paar dekens lenen". Dit bewees, dat de man met ons meeleeftde en onze noden en moeilijkheden begreep. Een colonne soldaten trok met wagens door de straten. Waarheen? Naar het front, of waren zij op de terugtocht?

Dinsdag 20 februari

Borculo, de plaats die in 1925 verwoest is geworden door een geweldige cycloon. Ik heb van die verwoestingen veel gelezen, maar nooit heb ik kunnen vermoeden dat ik deze plaats onder zulke droevige omstandigheden zou doortrekken. Als vluchteling, verjaagd, verbannen uit ons vredig dorpje dat zo rustig aan de Rijn ligt. Terwijl een alles verwoestende cycloon, het oorlogsmonster, ons op de hielen zit.

Om negen uur kwamen de wagens om ons weer verder te brengen. Onze volgende standplaats zou Diepenheim zijn. Wij pakten onze spullen op de wagens. Kinderen, ouden van dagen en een paar mensen die doorgelopen voeten hadden, konden meerijden en werden op de wagens gezet. Vrouw Sanders en Vrouw Brom, die erge doorgelopen voeten hadden, waren hiervoor zeer dankbaar. De mannen bleven achter de wagens en trokken hun karretjes. Op de markt kwamen nog meer wagens bijeen. Het bleken allen vluchtelingen te zijn uit Lobith, die een geheel andere route hadden gevolgd. Gezamenlijk trokken wij Borculo uit, in de richting van Diepenheim. Borculo gaf, in een vluchtig ogenblik bekeken, de indruk een welvarende en zindelijke plaats te zijn. Over de prachtige, verharde weg trokken wij naar Diepenheim.

Het was 's morgens zware mist. Dit veranderde al spoedig in een druilerige regen die langzaam maar zeker door je kleren heen drong. Toen wij in Diepenheim aankwamen, waren wij nat en koud tot op ons vel. Men bracht ons bij het evacuatiebureau. Daar wisten zij van onze komst niets af. Het gevolg was een verschil van mening bij de evacuatiecommissie. De één wilde ons naar Eibergen sturen, de andere ons in Diepenheim bij de boeren onderbrengen. Het plan van de laatste achtte de commissie het beste en wij werden ondergebracht bij de boeren van Diepenheim. Ons gezelschap werd verdeeld. De families Brom en Koenen bleven bij elkaar bij één boer. De familie Nieman en Van Egmond kregen een andere boer toegewezen. De familie Hansen en Rieswijk waren van Lichtenvoorde via Eibergen naar Diepenheim getrokken, gelijk met de andere achtergeblevenen van ons gezelschap. Mijn gezin en het gezin Sanders werden bij boer E. Rotman aan de Schipbeek ondergebracht. Hoewel ik nog niet veel met namen in dit dagboek heb gewerkt, wil ik hier een uitzondering maken om het feit dat wij op een uitzonderlijk hartelijke manier werden ontvangen.

Onze natte jassen en mantels, schoenen, enzovoort, werden te drogen gehangen rondom een groot fornuis. Direct werd heerlijke, volle melkpap gekookt. Toen wij genoeg gegeten hadden, koesterden wij ons bij het heerlijke warme fornuis. Ik vergat een ogenblik dat wij vluchtelingen waren, want ik voelde de echte huiselijke sfeer. Ik dankte God, dat Hij ons deze goede mensen op onze droevige

tocht tegemoet deed treden. 's Avonds kregen wij stampot, bruine bonen met spek, zoals de boer dit noemde. Het was een heerlijk eten en wij deden het maal alle eer aan. Een bed van hooi lag al klaar in de schuur. Na het rozenkransgebed kropen wij onder de dekens. Wij hadden een drukke dag gehad. Zachtjes suisde de wind langs het dak. Een varken knorde ergens in een hoek. De koeien schuurden zachtjes de ketting langs de balk waaraan zij vast gehaakt waren. Ik sloot de ogen en was even daarna in het land der dromen.

Woensdag 21 februari

Toen ik wakker werd, wees de wekker die ik op een plank gezet had zeven uur aan. De boer was druk in de weer met het verzorgen van de kalveren. Uit de regelmatige diepe ademhaling maakte ik op, dat Sanders nog sliep. Mijn kinderen sliepen ook nog. Allerlei gedachten drongen zich op. Zouden wij weer verder moeten? Geruchten liepen tijdens ons verder trekken, dat ons einddoel Friesland zou zijn. Ik hoopte maar, dat wij hier op deze boerderij konden blijven. Opeens een stem: "Goedemorgen, hoe laat is het?". Ik keek in de richting van waar de stem kwam en daar zag ik Sanders z'n hoofd. Zijn haren zaten vol hooi. "Goede morgen", zei ik, "goed geslagen?". "Lekker", zei hij, "en ik ben weer helemaal fit". Ook ik voelde dat mij de nachtrust goed gedaan had. Wij wasten ons eens extra flink onder de pomp. Onderwijl waren mijn kinderen en de familie Sanders uit het hooi gekropen en stonden voor de pomp hun handen en gezicht een goede beurt te geven. Om negen uur kwam de boerin met een grote pot vol pap, echte volle melkpap, en voor ieder van ons nog twee boterhammen. Wij lieten het ons goed smaken. Daar wij de boer zo min mogelijk tot last wilden zijn, liepen Sanders en ik het erf eens over om te kijken of in één der schuren soms ook een vertrekje te vinden was dat ingericht kon worden tot woongelegenheid voor ons. Wij vonden iets, dat goed als een woonvertrek ingericht kon worden. Als wij er genoeg mee wilde nemen, was de boer bereid in die kamer een kachel te plaatsen, een tafel en stoelen. Elektrisch licht was reeds aanwezig. Wij allen aan het werk en na korte tijd brandde de kachel. Een tafel en stoelen werden geplaatst en in korte tijd was het vertrekje omgetoverd in een warm en gezellig keukentje. Mijn liefje wat wil je nog meer.

De namiddag werd besteed om jassen, mantels, dekens, enzovoort, buiten in de zon te hangen en eens goed te luchten. Om vijf uur moesten de hoofden van de gezinnen op het evacuatiebureau zijn om brood te halen. Ieder van ons ontving 400 gram brood, een stukje boter en enige plakjes worst. De goede boer en boerin verstrekten ons boven dit rantsoen nog volle melkpap en aardappelen met spek. Deze mensen vormden lichtpunten in deze donkere tijden waarin haat, afgunst en moord de boventoon voerden. Zij deden stilletjes hun werk van naastenliefde. Wij zijn dankbaar en hebben God gebeden dat Hij hen nog lang mag zegenen voor het schone werk van naastenliefde, dat zij aan ons vluchtelingen bereidwillig verleenden. Dankbaar ook dat wij waarschijnlijk niet verder hoefden te trekken en misschien het einde van deze oorlog hier konden afwachten.

De boer gaf ons boeken. Wij vulden de avond met lezen. De kachel verspreidde een aangename warmte. Na het avondgebed zochten wij onze slaappleatsen op in het hooi. Heel hoog in de lucht ronkten de motoren van de geallieerde bommenwerpers die op weg waren om dood en verderf te zaaien in een land, dat zo onnoemelijk veel lijdens over ons Vaderland heeft gebracht.

Donderdag 22 februari

Wij hadden ons kamertje zo gezellig mogelijk ingericht. Op de tafel stond een vaasje met katjes. Hiervoor had Tonny Sanders gezorgd. De katjes waren een teken, dat het voorjaar op komst was. Vrouw Sanders en Marie waren druk met de was bezig. Ik ben met Jopie en Peter naar Diepenheim geweest om de haren te laten knippen.

De kinderen van Sanders en van mij hadden het hier op de boerderij goed naar hun zin. Zij genoten in de bossen en speelden indiaantje. Sanders en ik hebben de boer geholpen met mest rijden naar het land. Willem Sanders, Jopie en Peter hebben de boer ook een poosje geholpen. Zij hadden ieder een oude hoed van de boer opgezet en stapten als grote mensen met de boer mee naar het land. Met belangstelling luisterden de boer en de boerin naar onze verhalen, wat wij tijdens het evacueren mee hadden gemaakt. Omstreeks negen uur kropen wij onder de dekens en vielen spoedig in slaap.

Vrijdag 23 februari

Veel nieuws viel er niet te vermelden. We kregen van het evacuatiebureau 400 gram brood per dag, 25 gram boter en enige plaatjes worst. Onze goede boer en boerin vulden dit rantsoen aan met warm eten en twee keer per dag pap erbij. Wij kunnen deze goede mensen niet dankbaar genoeg zijn. Samen hielpen wij de boer en boerin met aardappelen schillen voor de volgende dag, want nu moest er voor zeventien man gekookt worden. Sanders en ik hielpen de boer met allerlei werk. Vandaag hebben we molshopen gelijk gemaakt in de weide. De kinderen hadden het meeste plezier met de kalveren. Drie zijn er van de week op onze boerderij geboren. De avond hebben wij doorgebracht met een spelletje kaart. De zoon van de boer, Hendrik heet hij, was ook van de partij. Een mooi bewijs dat zij met ons mee leven. Omstreeks tien uur zochten wij onze slaapplaatsen weer op. De V.I. waarvan de startplaats in deze omgeving schijnt te liggen, bromde onophoudelijk door de lucht om vernieling te brengen op de plaatsen waar zij neer zou komen.

Zaterdag 24 februari

Een mistige lucht. Er dreigde regen. Nu de boer op het land niets doen kon, ging hij naar Diepenheim om daar kunstmest te halen. Jopie mocht mee. Hij was in zijn schik, vooral toen hij de teugels vast mocht houden van het paard. Toon Sanders en ik hebben de boer voorgesteld dat wij voor onze kachel (als de boer het goed vond) zelf het hout wilden gaan sprokkelen in de bossen. Dit voorstel vonden de boer en de boerin echt fijn, vooral omdat de brandstof een probleem was in deze streken. Kolen waren hier niet te krijgen. De bewoners waren uitsluitend op hout aangewezen. Sanders, ik en de kinderen trokken er op uit. Dood en droog hout was er gelukkig genoeg te vinden in de bossen, zodat wij in een paar uur tijd een voorraad hadden om enige dagen te stoken. De hele dag ronkten de motoren door de lucht van bommenwerpers, jagers en verkenners. Vele bommen werden uitgeworpen op bruggen en kruispunten van wegen in deze omtrek. Het erf werd netjes opgeruimd, de wagens in de schuren gebracht. Dat werd elke zaterdag gedaan, zei de boer. Mijn dochter Maria, die elke dag naar Diepenheim ging om brood en boter te halen bij het evacuatiebureau, bracht het bericht mee dat er nog steeds vluchtelingen door Diepenheim trokken. Er waren vele families uit Lobith bij, zei ze. Daar mijn dochter Gerharda bij haar tante was en samen met haar uit Lobith moet zijn geëvacueerd, was ik zeer belangstellend of Maria haar soms ontmoet had. Neen, zei ze, van onze familieleden had ze niets gezien. Op verschillende evacuatiebureaus had ik al geïnformeerd of Gerharda Driessen soms ingeschreven was op doorreis naar andere plaatsen. Maar nergens was zij tot nu toe ingeschreven. Dan maar hopen en vertrouwen dat alles goed af mag lopen. Voor vandaag was het genoeg. Om negen uur kroop ik onder de dekens. De maan lachte mij toe door een kapotte dakpan, toen ik de veertien dagen vluchtelingenleven de revue liet passeren, als wilde de maan zeggen: "Moed houden vriend, aan al het lijden komt een einde". Met deze troostrijke gedachten sloot ik de ogen en sliep spoedig in.

Zondag 25 februari

Wij hadden ons voorgenomen om vandaag de families, die bij onze club behoorden en ondergebracht waren rondom onze boerderij, bij andere boeren te gaan bezoeken. Maar het was zulk guur en koud weer, dat wij besloten het bezoek een paar dagen uit te stellen tot een mooie dag. Wij maakten het in ons keukentje zo gezellig mogelijk. 's Middags werd het weer zachter. Wij kregen bezoek van de families Nijman en Van Egmond. Ook zij waren zeer tevreden met hun boer. Beste mensen. 's Avonds kwamen de boer, Hendrik zijn zoon en Herman de knecht bij ons een kaartje leggen. Daarna het rozenkransgebed, dat geen enkele avond vergeten werd. Rond tien uur zochten wij onze slaapplaatsen op.

Maandag 26 februari

Om negen uur kregen wij de gebruikelijke pap van de boer. Elk persoon kreeg twee borden vol. Wij namen van ons brood ieder vier sneden erbij en ziezo, ons buikje was weer vol. 's Middags kregen wij stampot, waaraan wij meer dan genoeg hadden.

Wij hebben de boer geholpen een kuil met aardappelen leeg te halen en in de schuur te werpen. Verder kachelhout gehakt. Maria hielp de boer elke avond met melken en de vrouw van Sanders hielp de boerin met het herstellen van kleren. Iedereen trachtte zich nuttig te maken.

Wij ontvingen bericht van het evacuatiebureau uit Diepenheim, dat alle mannen van 16 tot en met 60 jaar morgen om negen uur zich melden moesten op genoemd bureau. Wij vermoedden, dat dit in verband stond met de O.T. Alleen vluchtelingen uit Diepenheim moesten zich melden. Nog steeds trokken vluchtelingen door Diepenheim verder. Maar de stroom was veel minder dan de vorige dagen. Het was te hopen dat het spoedig helemaal zou ophouden.

De avond hebben wij weer doorgebracht met een spelletje kaart. Hendrik en Herman de knecht waren ook van de partij. Een gezellige avond met een echt huiselijk sfeer.

Dinsdag 27 februari

Om negen uur waren wij op het evacuatiebureau. Daar zagen wij vele bekenden uit Lobith, die in een ander deel van Diepenheim waren ondergebracht. De voorzitter van de evacuatiecommissie deelde ons mede, dat vrijwilligers gevraagd werden voor de O.T. De bedoeling was om de boeren en de boerenzoons, die op de boerderij niet gemist konden worden en die nog bij de O.T. werkten, vrij te maken. In plaats daarvan zouden vluchtelingen, die in Diepenheim waren, bij de O.T. gaan werken. Er bestond twijfel bij de vluchtelingen of dit wel zuivere koffie was. Zouden de moffen het soms op het mannelijk gedeelte van de vluchtelingen gemunt hebben en ons weg voeren naar God-weet-waar? Niemand meldde zich aanvankelijk. Toen hield de voorzitter van de commissie een rede, waarin hij betoogde dat het onze plicht was om de boeren en hun zoons, die ons zo lieflijk hadden opgenomen, te helpen en dat zij weer naar hun land konden om het te ploegen, enzovoort. Velen meldden zich toen om de boeren van dienst te zijn. Ik vertrouwde het zaakje niet en wachtte nog eens af.

Ferdinand heeft het baantje van de boer gekregen om tabak te snijden voor de pijp of sigaretten. Hij kweet zich zorgvol van zijn taak. Wim Sanders was zwaar verkouden en moest in bed blijven. Verschillende zware ontploffingen hebben wij vandaag gehoord.

Woensdag 28 februari

Sanders was al vroeg op. Hij was druk bezig met de kachel aanmaken. Op zijn knieën zat hij voor de kachel en met hoogrood gezicht was hij het vuur aan het aanblazen. Na het ontbijt zijn Sanders en ik met de kinderen gaan hout sprokkelen. Met een kruiwagen vol kwamen wij na een paar uur terug. 's Middag hebben Sanders en ik molshopen gelijk gemaakt in een veld. Verder hebben wij hooi binnengebracht.

Van het evacuatiebureau kwam het bericht, dat een gedeelte van diegenen die zich gemeld hadden, morgen moesten gaan werken bij de O.T. Sanders moest ook gaan. 's Avonds ging het elektrische licht uit. De boer, die ook verstand had van elektriciteit, had het spoedig gerepareerd en een kwartier later scheen het licht weer helder door ons keukentje.

Koba Brom, die aan het stoeien was met Ferdinand, stootte onverwachts door een ruit van ons keukentje. Zij moest nu trachten een nieuwe ruit voor ons te bemachtigen wat niet anders mogelijk was dan clandestien. Een potje schade voor Koba.

Wim Sanders was nog steeds niet lekker. De avond hebben wij doorgebracht met foto's kijken. Toen het avondgebed en het hooi in.

Donderdag 1 maart

Sanders was al vroeg op. Hij pakte zijn boterhammen in een stuk papier en stak het in zijn zak. Verder een flesje koffie van gebrande rogge en toen op stap. Een uur lopen naar het werk van de O.T. om versterkingen aan te leggen. De lucht was zwaar bewolkt en dreigde tot regen. Om negen uur begon het te regenen. Wij konden op het land niets doen en zochten in de schuren allerlei karweitjes op. Sanders was al om twee uur terug van de O.T. Zij hadden vrij gekregen vanwege het slechte weer. Maria had in Diepenheim nog allerlei kleinigheden kunnen kopen, zoals een paar zelfbinders en enkele boordenknoopjes, artikelen die in Lobith al lang niet meer te krijgen waren.

De boerin liet ons merken, dat zij bezorgd was dat er niet genoeg aardappelen waren om tot de nieuwe oogst rond te komen, want zij hadden niet gerekend op tien personen meer. Zij vroeg ons of wij het haar kwalijk zouden nemen als een gedeelte van mijn gezin, of van Sanders, bij een andere boer die kort bijwoonde, werd ondergebracht. "Neen, goede boerin, wij nemen U dit in het geheel niet kwalijk. Wij zijn dankbaar dat U zo bezorgd over ons bent".

's Avonds weer een paar gezellige uurtjes kaarten. Het avondgebed en toen onder de wol. Een paar malse regenbuien, waarvan een gedeelte door kapotte dakpannen op onze dekens viel, verrasten ons. Wij rolden onze dekens op en gingen een paar meter verder liggen. De gehele nacht ronkte en knetterde de V.I. door het luchtruim de verte in.

Zaterdag 3 maart

Vandaag waren wij al drie weken vluchteling. Wat vlogen de dagen voorbij. Het leek er al meer en meer op, dat wij in Diepenheim voor vast waren ondergebracht. Deze week zouden wij bonkaarten krijgen en op gelijk rantsoen gesteld worden met de burgers van Diepenheim. Ons broodrantsoen, dat per dag 400 gram per persoon was, zal dan 260 gram zijn. De 25 gram boter moesten we missen en ook de plaatjes worst. Daar stond tegenover dat wij daarvoor andere waren zouden ontvangen, zoals bakolie, havermout, enzovoort.

De boer had in ons keukentje een kookkacheltje geplaatst. Daar konden wij voortaan ons eigen eten op koken. De boer zou ons aardappelmeel, melk, enzovoort, beschikbaar laten stellen. Het was een prachtig plan en het nam de boerin veel werk uit handen. En voor ons was het een teken, dat wij waarschijnlijk niet verder behoeften te trekken.

De dokter is bij Willem Sanders geweest. Hij zei niet veel, maar zou de andere dag terugkomen. De boerin had Willem gisteren al uit het hooi laten halen en naar een slaapkamer in het voorhuis laten brengen. De familie Sanders en wij waren de boerin daar dankbaar voor. Sanders klaagde over pijnlijke steken in de rug en is van de O.T. thuis gebleven. De dokter beoordeelde een paar dagen volstreekte rust noodzakelijk voor hem. De gevolgen van het trekken van de ene plaats naar de andere en meermalen met natte kleren deed zich gevoelen.

Het erf werd weer netjes opgeruimd en de wagens in de schuur gezet. Ferdinand bracht het bericht van het evacuatiebureau mee dat morgen, zondag, in de Nederlands Hervormde kerk door een R.K. priester een H. Mis zou worden opgedragen voor de R.K. vluchtelingen die in Diepenheim waren ondergebracht. Dit bericht gaf ons grote vreugde. Nu konden we weer de H. Mis bijwonen en onze Godsdienstplichten weer vervullen.

Moeder Sanders en Maria hebben de kinderen eens flink in de waskuip onder handen genomen.

Zondag 4 maart

Wij waren al vroeg opgestaan, want om half acht zou de H. Mis beginnen. De kerk van Diepenheim lag ruim een half uur van ons verwijderd. Om zeven uur kwamen de families Brom, Peters, Koenen, Sanders en mijn gezin samen op een kruispunt van de weg. Gezamenlijk trokken wij over de zandweg naar Diepenheim.

De kerk was al voor de helft gevuld met gelovigen, toen wij binnenstapten. Een pater, die de H. Mis opdroeg, besprak in een korte toespraak de geschiedenis van die kerk. Het was 350 jaar geleden, dat hier de eerste H. Mis is opgedragen. Hij wees er op, dat Gods wegen ondoorgrondelijk zijn. Een groot gedeelte van de gelovigen ging naar de H. Tafel.

De boer had gisteren een brief ontvangen van een goede kennis, die in Amsterdam woont. De verhalen die daarin beschreven staan, zijn verschrikkelijk. Ik wil hier enkele zinnen uit die brief in mij dagboek overnemen.

"Een brood van acht ons kost f 30,-. Een vriend had zijn hond en zijn kat opgegeten. Mensen die de stad uitgingen om op het platteland wat eten te kopen, werden door N.S.B.'ers of landwacht opgepikt en op vreemde plaatsen tewerkgesteld, zodat de achtergeblevenen niet wisten waar hun verwanten waren". In het slot van die brief stond: "De nood is tot een hoogtepunt gestegen. Wij kunnen het niet lang meer volhouden". Tot zover deze briefschrijver uit Amsterdam.

Vanmorgen na de H. Mis hebben wij ons clubje weer eens bij elkaar gehad. De families Brom, Koenen, Rieswijk, Peters en Sanders en mijn gezin hebben nog een poosje bij het kerkje gepraat. Allen waren vol lof over de behandeling van de boeren. Ligt hierin niet opgesloten ons vertrouwen op onze Hemelse Moeder, dat zij ons bij zal staan op onze moeilijke tocht? Wij hebben het allen goed getroffen en zijn haar dankbaar.

Mandag 5 maart

De dokter is weer bij Wim Sanders geweest. Hij oordeelde, dat het het beste was dat niemand bij Wim kwam en dat één persoon de verpleging van de jongen op zich moest nemen. Een bedenkelijk teken. Wij zullen het beste maar hopen.

Peter heeft het baantje van bietensnijder van de boer gekregen. Hij moet voederbieten in stukjes snijden die als voeder gebruikt worden voor het vee. Hij is wat trots dat hij de boer mochten helpen. Zo langzamerhand kreeg ieder van ons een werkje op de boerderij toegewezen.

Wij waren allen onder de indruk door de ziekte van Willem en hebben besloten een extra weesgegroot bij ons avondgebed te voegen voor een spoedig herstel van de jongen. Moeder Sanders heeft de verpleging van haar zoon op zich genomen.

Ferdinand bracht het bericht mee, dat mijn dochter Grada en haar tante in Eibergen zijn ondergebracht. Hij had een evacu  uit Lobith gesproken die ook in Eibergen was ondergebracht. Eindelijk een bericht van haar.

Dindag 6 maart

De boer moest een kalf in Gooi afleveren. Peter mocht met hem mee. Echt iets voor hem. Al een half uur, voordat de boer wegreed, stond Peter al met spanning te wachten. Omstreeks de middag waren zij terug. Sanders en ik hebben de boer geholpen met houthakken in het bos. Sanders is met zijn voorgewende rugpijn maar lekker van de O.T. af. Vele vrijwilligers bleven thuis. Wat ik al vermoed had, is werkelijkheid geworden. De boeren en hun zoons hebben geen vrij gekregen, maar moesten bij de O.T. blijven werken.

De avond hebben wij gevuld met aardappelen schillen voor morgen.

Woensdag 7 maart

Door het evacuatiebureau werd het bericht uitgevaardigd, dat alle mannelijke personen van 16 tot en met 60 jaar, die in Diepenheim verblijven en zich nog niet hebben gemeld, zich morgen moeten melden. Voor diegenen die zich niet melden zullen strenge maatregelen worden getroffen.

Wij hebben ons meermalen afgevraagd of de voorzitter van het evacuatiebureau uit Diepenheim, gezien zijn wijze van optreden tegen evacués om hen bij de O.T. aan het werk te krijgen, soms handlangersdiensten voor de moffen doet. Een bom viel in onze buurt neer en veroorzaakte een grote boerderijbrand. De veestapel ging in vlammen op.

Donderdag 8 maart

Vanmorgen zijn wij naar de H. Mis geweest. Het kerkje was goed bezet. Een groot gedeelte ging ter H. Tafel. Ik had al enige dagen met tandpijn rondgelopen. Vanmorgen heeft de dokter uit Diepenheim mij van die kwelgeest verlost. Een rondreizend koopman kwam bij ons op de boerderij. Hij bood vuursteentjes voor sigarettenaanstekers te ruil aan. Hij wilde voor ieder vuursteentje vier eieren ruilen. De boer vond dat teveel en de vuursteentjeskoopman moest met twee eieren genoegen nemen. Mijn sigarettenaansteker had ik in Lichtenvoorde geruild. Ik kon er honderd gulden voor krijgen of twee paar sokken die nog in goede staat waren. Ik heb de sokken genomen. Wegens het grote gebrek aan lucifers zijn aanstekers een zeer gewild artikel.

De pater, die de zielzorg uitoefent van de Katholieke vluchtelingen die in Diepenheim verblijven, bracht vandaag een bezoek aan de zieke Wim. Wij allen, en ook Wim, hebben dat zeer op prijs gesteld. De boer en boerin hebben de pater zeer hartelijk ontvangen. Ook ons schuurkeukentje bezocht de pater. Hij sprak ons hartelijke woorden van moed en troost in. Hij heeft ons eens heerlijk opgebeurd in die angstige dagen van verbanning en afwachting.

Vrijdag 9 maart 1945

Vannacht was het zeer druk met V.I.'s en bommenwerpers. Acht bommen vielen een paar kilometer van ons vandaan, vlakbij een boerderij. Gelukkig geen ongelukken of mensenlevens te betreuren. Het houthakken in het bos ging gewoon door. Jopie, die steeds trouw meehielp met houthakken, hakte zich vandaag in zijn knie. De dokter moest er aan te pas komen. Met twee krammen werd de wond gehecht. Hij moest een week rust nemen, met zijn been stijf in het verband. Met Willem wil het nog niet. Wij zijn vroeg naar bed gegaan.

Zaterdag 10 maart

Om zes uur 's morgens stonden mijn kinderen rondom mijn bed uit volle borst te zingen: "Lang zal Papa leven, lang zal Papa leven". Verwonderd wreef ik mijn ogen uit en vroeg: "Wat is er?".

"Hartelijk gefeliciteerd op je verjaardag, Pappie". O ja, toen schoot het mij te binnen. Ik verjaar vandaag. Vorige jaren ging deze dag altijd vergezeld met een intiem huiselijk feestje, maar nu ging dat niet. Ik streek het hooi uit mijn haren en zei: "Dank je wel kinderen". Neen, deze dag kon geen dag van vreugde zijn. Drie van mijn kinderen waren niet bij mij. Frans was naar Duitsland gesleept, Josephine moet ergens in Limburg zijn, Grada ook weg. Allen door de wrede oorlog uit mijn huis geslingerd. Zouden ze nog leven? Ik weet het niet! Moge God mij bijstaan.

De pater bracht Willem Sanders vanmorgen de H. Communie. Jopie maakt het goed. Als er geen complicaties bij komen, dan is hij zo hersteld. Maria is naar de dokter geweest, die in Geesteren woont, om medicijnen te halen voor Willem. De boerin verraste ons 's avonds als geschenk op mijn verjaardag met een bord vol gekookte eieren. Wij stelden dat zeer op prijs. Samen met de familie Sanders maakten wij er een huiselijk feestje van. De goede boerin wist toch nog een middel te vinden om ons een smakelijke en gezellige verjaardag te geven.

Zondag 11 maart

We waren al vroeg opgestaan. Om half acht begon de H. Mis. Een prachtige lentedag. Een merel floot zijn hoogste lied. Het volle orkest van gevederde zangers in het bos zette in, alsof zij de merel wilden begeleiden. De natuur ontwaakte uit haar winterslaap. Vol aandacht luisterde ik naar de zangers in het bos en ademde de heerlijke voorjaarslucht in.

Gezamenlijk trokken wij naar Diepenheim naar de H. Mis. Jopie, die nog niet lopen kan vanwege z'n gewonde knie, lag op een paar stoelen in ons keukentje met een mooi boek bij zich. Het kerkje was geheel met gelovigen gevuld. Velen gingen ter H. Tafel.

's Middags zijn de families Brom, Peters en ik naar Noordijk geweest. Wij hebben daar enige families en bekenden uit Lobith, die daar als evacués verblijven, bezocht. Het landschap in deze streken verschilt veel van het polderland Lobith en omstreken. Een natuurliefebber kan in Diepenheim en verre omtrek zijn hart ophalen. Aan beide kanten van de zandwegen, die de bomen en de landerijen doorsnijden, zijn fietspaden aangelegd. En ik heb mij voorgenomen, wanneer de vrede is teruggekeerd en er weer fietsen te koop zijn, met mijn gehele gezin mijn vakantie in deze streek door te brengen en van de natuur te genieten. Onze familieleden en kennissen uit Noordijk waren vol lof over de behandeling die zij van de boeren en van de burgers ondervinden. Eén ding is mij echter opgevallen. De bewoners van deze streek verbazen zich over het aantal kinderen dat de evacués hebben. "Tjongejonge", zei er één, "ik zag een gezin van acht, negen, tien kinderen". Ik, vader van acht kinderen, glimlachte en zei: "Ja, ja, die durven het leven aan".

Op onze terugtocht naar onze boerderijen zongen wij enige liedjes en kwamen moe, maar opgefrist in Diepenheim aan. 's Avonds was het stil in ons vertrekje. Alleen het tiktak van de wekker op het schapje verstoorde de stilte. Wij waren allen verdiept in een boek dat de boer en boerin ons bezorgd hadden. Om negen uur gingen wij naar buiten om de talloze vliegtuigen, die het luchtruim doorkliefd, te zien. Maar men zag geen vliegtuigen, wel honderden lichtfakkels die de streek in een helder licht plaatste. Zou het front in onze richting komen? Vragen waarop wij geen antwoord kregen. Wij gingen naar binnen, wensten de boerin en boer een goede nacht, deden het rozenkransgebed en gingen ter ruste.

wordt vervolgd.

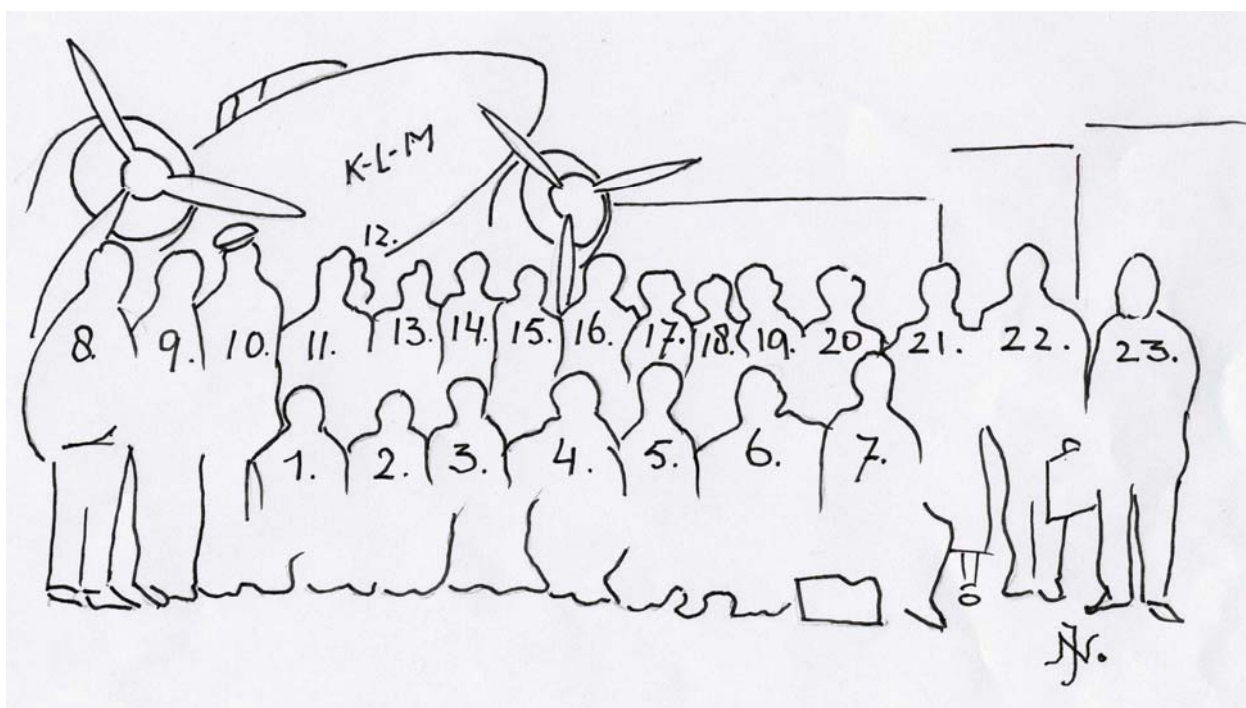
OP SCHIPHOL

door Jo Notten

In 'De Waardsman 2004/1' wordt al aangegeven hoe een dagje Schiphol vergezeld ging van een foto bij het vliegtuig dat speciaal voor dat doel op de luchthaven stond. Onderstaande foto is van Willemien Masselink-Derksen uit Herwen, daterend van kort voor de Tweede Wereldoorlog. De groep bestaat uit leden van de Nederlandse Hervormde Kerk te Herwen en Aerdt. Lies Burkhard-Slagmeulen uit Herwen kon de namen geven, corresponderend met de nummers op het silhouet.

1. Jan van Rijssen, 2. Bernd Holdijk, 3. Cornelis Blij, 4. Fredrik Carel Kleinman (van 1936 tot 1942 dominee te Herwen-Aerdt), 5. Willem Derksen, 6. Bram Stoll, 7. Hentje Hendriks, 8. buschauffeur, 9. Toon Stoll, 10. Gert van Ewijk, 11. Pietje Maertzdorf-de Boer, 12. Cornelis Maertzdorf, 13. Trui Holdijk-Blij, 14. Anneke Buser, 15. Nel Brinkman, 16. Riek Stoll-Blij, 17. Truike Stoll-de Warle, 18. huishoudster dominee, 19. Anneke Hendriks-de Warle, 20. An Bangert, 21. Sophie Koerntjes-Nagels, 22. Bernd Koerntjes, 23. Karel Burkhard senior.

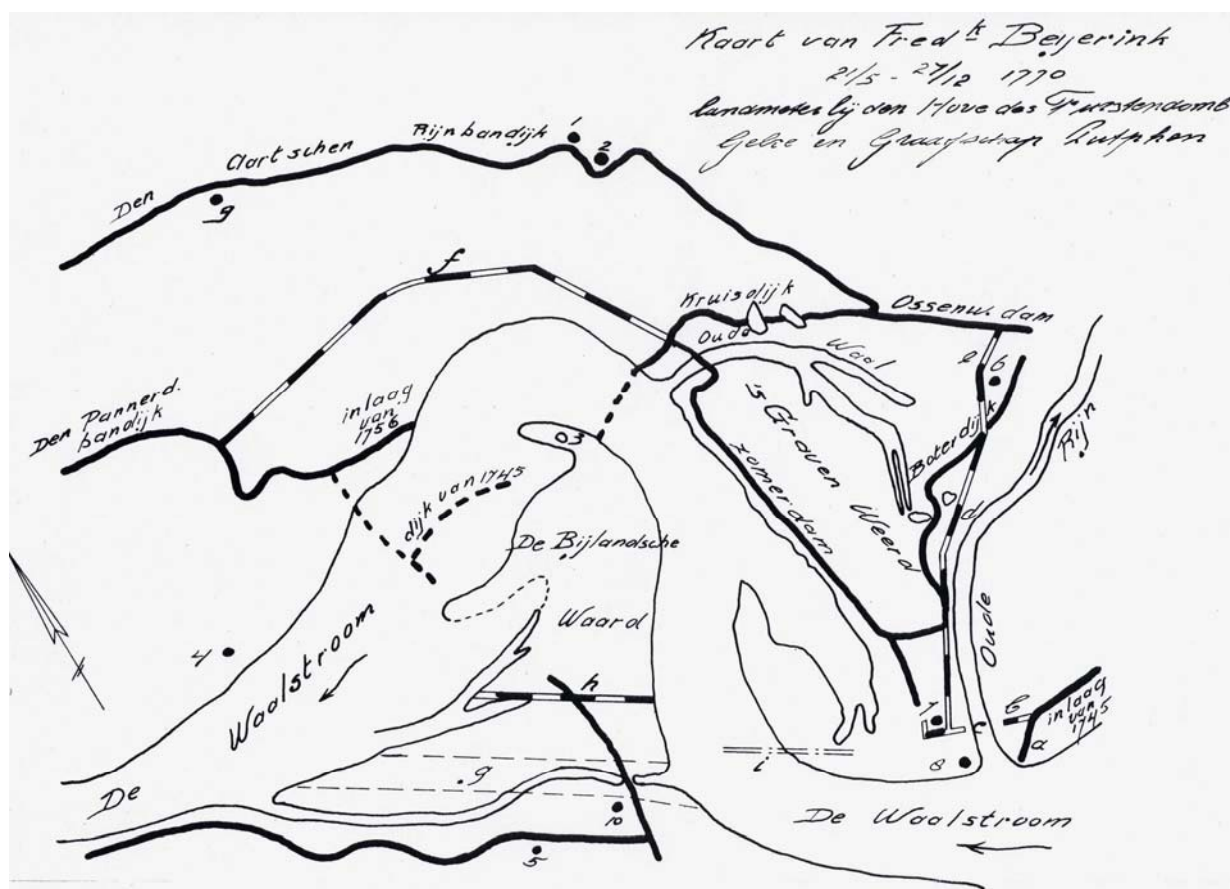

LAATSTE HUIS HERWENSEDIJK GESLOOPT

door Frans Staring

Inleiding

Door het oprukken van de Waal in de 18^e eeuw spoelde (oud) Herwen weg. Nadat al vele keren een inlaagdijk was gelegd, bleef na 1764 het hele gebied onbeschermd liggen en liepen Herwen, Aerdt en Pannerden voortdurend onder water. Pas in 1771 werd door de hogere overheden besloten tot het aanleggen van een nieuwe Herwense banddijk, nadien ook wel de 'Heeren Staaten Banddijk' of kortweg 'Statendijk' genoemd. Dat is de huidige Pannerdense dijk en het deel van de Herwensedijk tot het punt waar de dijk overgaat in de 's Gravenwaardsedijk (zie 'De Waardsman 2003/4'). In de gemeentelijke opgave van wegen uit 1875 wordt dit dijkvak aangeduid als 'Herwense Inlaagdijk', welke door het Rijk werd onderhouden.

Plan tot het leggen van een nieuwe dijk met bijkomende werken, getekend door Frederik Beijerink, landmeter bij het Hof van Gelderland (Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen), mei - dec. 1770.

1. Huis Aerdt	a. te slechten Spijkse dwarsdijk
2. Aerdts molen	b. te leggen dijk
3. Voormalige Herwense kerk	c. tot op 90 roeden te sluiten Rijnmond (overlaat)
4. De Kijfwaard	d. sluitdijk (Boterdijk)
5. Bimmen	e. sluitdijk naar Ossenuwse dam
6. Lobith	f. te leggen Herwense inlaagdijk (Herwense/Pannerdensedijk)
7. Nieuwe tolhuizen (Tolkamer)	g. doorsnijding Bijlandsche Waard (Bijlandsch Kanaal)
8. Oude tolhuis	h. dijk boven doorsnijding Bijlandsche Waard
9. Aerdt	i. krib
10. Franse schans	

Dijkwoningen

Met de in 1772 gereedgekomen dijk ontstond ook de Geitenwaard, dat buitendijks was komen te liggen. Geleidelijk werden langs de dijk, zowel binnen- als buitendijks, huizen gebouwd, want bij hoog water vormde de dijk nog altijd een veilig heenkomen. Bij de inrichting van het kadaster in 1832 stonden er tussen de Molenstraat in Herwen en de Renbaan te Pannerden al twintig huizen.

De 'Herwensche Bandijk', nu Herwense- en Pannerdensedijk, uit de atlas van L.A. Reuvens, 1869.

Voor de Monumentendag 2001 maakte Herman Peters uit Herwen namens de Heemkundekring Rijnwaarden een overzicht betreffende de bewoning van afgebroken dijkhuizen in Herwen langs de Herwensedijk en de Pannerdensedijk in verband met de dijkverzwaring en reconstructie van wegen. Voor de jaarvergadering van de Heemkundekring in maart 2002 werd zijn werk gebundeld in een brochure.

Als uitgangspunt koos Herman Peters het jaar 1829. In dat jaar beginnen de bevolkingsregisters van de vroegere gemeente Herwen en Aerdt. Van elk gesloopt pand vermeldde hij de hoofdbewoners en het jaar van afbraak, waarbij een foto van het betreffende huis is geplaatst. Achtereenvolgens waren dat (de oneven nummers stonden buitendijks): Herwensedijk 38 (1973), Herwensedijk 40 (1972), Herwensedijk 42-44 (1973), Herwensedijk 46 (1963), Boswaaisestraat 3 (1974), Herwensedijk 48 (1963), Herwensedijk 56 (1972), Herwensedijk 58 (1972), Herwensedijk 60 (1990), Herwensedijk ongenummerd, tegenover nr.60 (1956), Herwensedijk 62 (1965), Herwensedijk 21 (1965), Herwensedijk 23 (1989), Herwensedijk 64 (1969), Pannerdensedijk 6 (1986), Pannerdensedijk 1 (1989), Pannerdensedijk 8 (1986), Pannerdensedijk 3 (1963), Pannerdensedijk 10 (1982), Pannerdensedijk 12 (1965), Pannerdensedijk 5-7 (1966), Pannerdensedijk 14 (1963), Pannerdensedijk 16 (1965), Pannerdensedijk 9 (1989), Pannerdensedijk 18 (1969), Pannerdensedijk 11 (1963), Pannerdensedijk 13 (1962), Pannerdensedijk 15 (1970), Pannerdensedijk 17 (1970), Pannerdensedijk 19-21 (1970), Pannerdensedijk 24 (1970), Pannerdensedijk 26 (1976), Pannerdensedijk 28 (1968).

Van alle woningen langs het traject zijn er enkele gebleven, welke op voldoende afstand van de te verzwaren dijk stonden. Intussen zijn door nieuwbouw wel weer eerder verdwenen huisnummers in gebruik genomen, zoals het nummer Herwensedijk 60. Dat was voorheen de woning van Henk en Annie Verhoeven-Scholten. Over de afbraak van hun huis schreef Bert Schlieff, streekredacteur van De Gelderlander, op 9 december 1989 een artikel onder de kop: "*Laatste huis langs Herwensedijk tegen vlakte*". Daarin wordt het interview weergegeven, welke hij had met het echtpaar Verhoeven-Scholten. Net als alle andere huizen was ook hun huis door Rijkswaterstaat aangekocht en dat zou aan het begin van het nieuwe jaar worden afgebroken. Eind december 1989 moesten zij hun woning verlaten. "*Wie wil kan nog zo'n maand kijken naar de woning aan de Herwensedijk 60 in Herwen waarvan boven de voordeur een bordje hangt met de naam Wilgenpas*".

Herwensedijk verhogen kost vier miljoen Werksaamheden voor op schema

Door onze verslaggever

HERWEN - Het verhogen van de Herwensedijk met gemiddeld zo'n 1,20 meter vergt een totale investering van vier miljoen gulden. Dit jaar zal er voor twee miljoen gulden worden verwerkt en volgend jaar voor nog eens hetzelfde bedrag.

Volgens planning moet het karwei volgend jaar oktober geklaard zijn. Maar door het fraaie weer lopen de werksaamheden momenteel voor op het schema. Projectleider G. Derks van Rijkswaterstaat verwacht dat, indien er zich geen onverwachte problemen voordoen, volgend jaar bouwvakvakantie de dijk al opgeleverd kan worden.

Reeds eerder werd de 's-Gravenwaardsedam verhoogd. Inmiddels is ook het tweede gedeelte van de Panmerdensedijk, tussen de Renbaan en Panmerden, bestekklaar. Dit traject kan in de loop van volgend jaar worden aanbesteed.

Er is alles aan gedaan om dit deel eerder uit te voeren, mede gelinkt op de situatie ter hoogte van het dorp Panmerden. Bij hoog water lekt het water door de dijk. Maar ondanks deze pogingen heb-

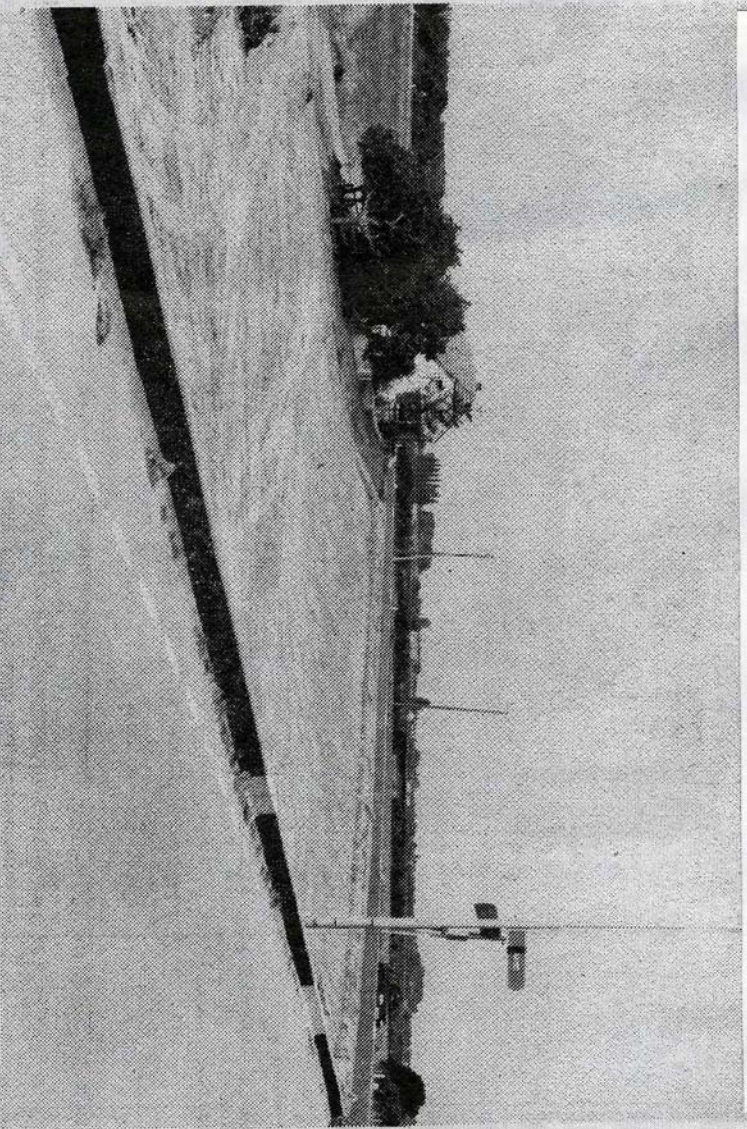
ben we daar geen geld voor gekregen", aldus Derks.

Blijft verder op Het Gelders Eiland over een gedeelte in Tolkaamer met daarbij onder andere de Europakade. Ook dit gedeelte is volgens Derks bijna bestekklaar. Er moeten volgens hem nog slechts enkele kleine problemen worden opgelost.

Het gedeelte van de dijk dat nu onder handen wordt genomen heeft een lengte van 2,5 kilometer. Om de dijk op te kunnen hogen moet er onder andere 200.000 kubieke meter zand worden aangebracht.

Dat zand wordt beschikbaar gesteld door het waterschapswerkproefhoeden kribbe te Gendt waar 400.000 m³ zand wordt opgehoogd. In Gendt wordt een proefgedaan om kribben te maken in de bodem van de rivier. Dit om de vaarbaanbreedte in de bocht van Gendt te vergroten. Per schip

Uit: De Gelderlander d.d. 26 augustus 1989 (collectie: F.J.M. Staring te Zevenaar).

In verband met de verhoging van de Herwensedijk wordt er niet alleen 200.000 kubieke meter zand en 80.000 m³ klei verwerkt, daarnaast moeten er ook enkele dijkwoningen worden aangebroken, nodig om enkele bochten af te anjden.

Foto Hans Prinsen

wordt de helft daarvan naar de haven bij Nedusa in Tolkaamer vervoerd en vervolgens met vrachtwagens naar de plaats van bestemming gebracht.

Daarnaast wordt er 80.000 kubieke meter klei verwerkt dat aangevoerd wordt uit de omgeving. Het gaat hier om klei dat niet geschikt is voor de baksteenindustrie.

De bestaande dijk wordt van de bekleding ontdaan. Derks: „In die bekleding zit de plantengroei zoals die thans aanwezig is op de dijk. Later wordt dit alles weer op de dijk teruggezet om de oude situatie te herstellen. De begroeiing komt voor honderd procent terug.”

Tijdens de werksaamheden kan het verkeer van de dijk gebruik blijven maken totdat de nieuwe

dijk, die voor het grootste gedeelte naast de oude komt te liggen, gereed is. Wanneer het nieuwe traject van asfalt is voorzien gaat de oude dijk eruit. „Overigens wordt de nu aan te leggen dijk over enkele jaren overgedragen aan het polderdistrict Rijn en IJssel”, aldus Derks.

Versmald

Een gedeelte van de nieuwe

dijk wordt versmald uitgevoerd en is bestemd voor aanwonenden en landbouwverkeer. Vanaf de Brugweg krijgt de dijk in de richting Panmerden een normale breedte. Langs dit gedeelte wordt bovendien een fietspad aangelegd. Bovendien worden in dit tracé enkele bochten verwijderd en worden twee dijkwoningen afgebroken. Ook wordt de oprt naar en van de Renbaan verlegd.

Bakkersland

De huisplaats van het vroegere pand Herwensedijk 60 dateert van omtrent 1785. Het werd bewoond door Gerrit Hendriks en zijn vrouw Erntjen van Kempen met hun kinderen. Erntjen van Kempen is vooral bekend geworden vanwege haar activiteiten als vroedvrouw. Aangenomen mag worden, dat Gerrit Hendriks voor eigen rekening het huis heeft gebouwd.

Het huisperceel van Gerrit Hendriks maakte deel uit van een oorspronkelijk groter geheel, dat vanaf 1654 is te volgen in de boeken van de Nederlandse Hervormde Kerk van Herwen. Na de Reformatie waren de goederen van de kerk in handen van de Gereformeerden en de inkomsten werden door de toenmalige kerkmeesters genoteerd. Daartoe behoorden ook de zogeheten grondrenten, doorgaans aangeduid als een "uitgang" uit bepaalde landerijen. De eigenaren van die percelen betaalden elk jaar een vaste som geld aan de kerk. Uitgangen werden ook betaald aan bijvoorbeeld het Huis Aerdt en Huis Bergh (zie *'De Waardsman 2000/3-4'*).

Na de roerige periode tijdens de 80-jarige oorlog werd er door de Herwense kerkmeesters orde op zaken gesteld en van verscheidene landeigenaren hun achterstallige betalingen geïncasseerd. De verantwoording van deze gelden is te vinden in het oudste Herwense kerkenboek (1593-1685). In 1683 werd in Nijmegen voor twee gulden en twee stuivers een nieuw boek gekocht, waarin door de schoolmeester en dijkshrijver Steven ten Holler alle posten vanaf 1628 uit het oude boek werden overgeschreven en vervolgens op 30 mei 1690 door de kerkenraad goedgekeurd. Dat boek werd bijgehouden tot 1770, waarna weer een nieuw in gebruik werd genomen. Anno 1946 vervaardigde Hendrik de Nie, toen dominee van Herwen, Aerdt en Pannerden, een door hem zo genoemde "Historische ligger der Kerk- en Kosterijgoederen". Uit deze boeken blijkt, dat in 1654 een viertal verscheidene uitgangen ten gunste van de kerk te Herwen werden samengevoegd en op een nieuw perceel gezet. *'Dese voorschreven Renten zijn Anno 1654 op Gertruiden Avondt met bewilling vande Gemeijnte opt hoofd van den dijck uijt dit onderpandt genomen ende gesett in die anderhalve mergen, soo Peter den Backer op den Boeijenham heeft liggen tegen de Horst aen de straet, tussen Rijmsdijcx ende Emondts Vermasen landt, luyt zegelen en brieven daeraf gemaect'*.

Eigenaar van het bedoelde land was dus *'Peter den Backer'*. Eigenlijk heette hij Peter Janssen en hij was bakker in Emmerik. Daardoor werden zijn landerijen aangeduid als *'Backersland'*, land van de bakker. Dat is ook het geval met de grond bij de boerderij van Derksen, Heuvelakkersestraat 2, in Aerdt, en de daaruit eerder verkochte huispercelen, Heuvelakkersestraat 4 tot en met 12.

Namens *'den Backer'* trad in 1655 op zijn schoonzoon: *'Willem Straet ende Lambertien Peterss, Echteluiden, en Willem Straet in name en vanwege hares Schoonvaders ende Moeders, mit namen Peter Janssen van Arnhem en Jenneken Wessels Echteluden'*. Bij een bepaalde transactie stelde hij tot onderpand *'eenen sekeren camp bouwlants, groot omtrent 1 ½ morgen, in Herwen gelegen, mit den eenen einde aen erve van den Heer Riemsdijck voorhooffs aen die gemeine Straet, noortwart Emont Vermaes en oostwart den Boijenham, breder den brieff de dato 17 Martij 1655'*. Willem Straet erfde de grond van zijn schoonvader en naar hem worden de percelen ook wel *'Straetenland'* genoemd. Volgens een opgave uit 1676 bezat Willem Straet, woonachtig te Schenkenschans, twee morgen en twee hond (1 hond = 100 roeden) grond in Aerdt en anderhalve morgen in Herwen.

In 1691 begon de Herwense kerkmeester Gijsbert Vermeer een gerichtelijke procedure wegens de uitgang uit *'Backersland'* tegen *'Mr. Wilhelm Straet, wonende tot Embrick, eiggenaer van een stuck baulants onder voorschreven Kerspel Herwen omtrent de Horste geleege, groot eene mergen dri hondt'*. De kerk van Herwen had daaruit jaarlijks te vorderen vier gulden en tien stuivers, welke rente door *'Peter den Backer, in leven gewesene scoon vader van voorschreven Straet'*, in een keer met 75 gulden was vooruit betaald. Met dat geld was de kerk gerepareerd en de toren vernieuwd. Na afloop van de op voorhand betaalde jaren moest Willem Straet weer elk jaar deze uitgang gaan betalen. Daarin bleef hij echter nalatig. Behalve de procedure vanwege de kerk, liep er in die jaren nog een gerichtelijke procedure tegen Willem Straet wegens de verkoop van het *'Backersland'* in Aerdt. Al met al leidde dat tot een gedwongen verkoop van het in Herwen gelegen land.

In 1703 werd de van Willem Straet afkomstige grond in Herwen voor de ene helft aangekocht door de echtelieden Leonard Jonkhans en Anneken Steenbeeck en voor de andere helft door het echtpaar Derck Goossens en Maria de Wit. De te betalen grondrente aan de kerk van Herwen werd eveneens opgedeeld. Het deel van Derck Goossens vererfde op zijn zoon Jan Goossens en diens erfgenamen verkochten dat aan Gerrit Hendriks. Op 13 februari 1790 werd de eigendomsoverdracht getekend betreffende *'twee onderscheiden stukjes vergraven en met den nieuwen dijk overdijkt land onder Herwen'*. Behalve de gebruikelijke grondlasten was het verkochte land nog bezwaard *'met eenen Jaarlijkschen uitgang of rente van twee gulden vijf stuivers aan de Kerk van Herwen'*. Op dezelfde dag werd er een hypotheekakte opgemaakt ten laste van de *'Ehelieden Gerrit Hendriks en Noldina van Kempen, woonende in Herwen'*, wegens een geldlening van 400 gulden tegen 4% per jaar *'tot aankoop en betaaling van een morgen twee hond Land onder Herwen'*. Tot zekerheid van kapitaal en jaarlijkse rente stelden zij tot onderpand *'het voorschreven door hun aangekogte Land onder Herwen, groot 1 morgen en 2 hond, met het daarop staande Huis en getimmer'*.

Met een akte d.d. 20 april 1795 verkochten Gerrit Hendriks en zijn vrouw een stukje buitendijks aan de Waaldijk in Herwen gelegen grond, groot 3 hond en 13 roeden, bezwaard met een jaarlijkse uitgang op Martini (= 11 november) aan de kerk van Herwen, te betalen met 2 gulden en 5 stuiver. De koopsom was 400 gulden en werd voldaan door overname van de hypotheek, *'luid obligatie van 13 Februraj 1790 in hunlieder Hofsteede aan de Waaldijk en het verkogte land gevestigd, welke schuld de koperen tot hunne laste hebben genomen'*. Kopers waren Gerrit Evers en Bernardina van den Berg, die daar het aansluitend gelegen land van de Pastorie van Herwen in erfpacht hadden (het in 1973 afgebroken pand Herwensedijk 58).

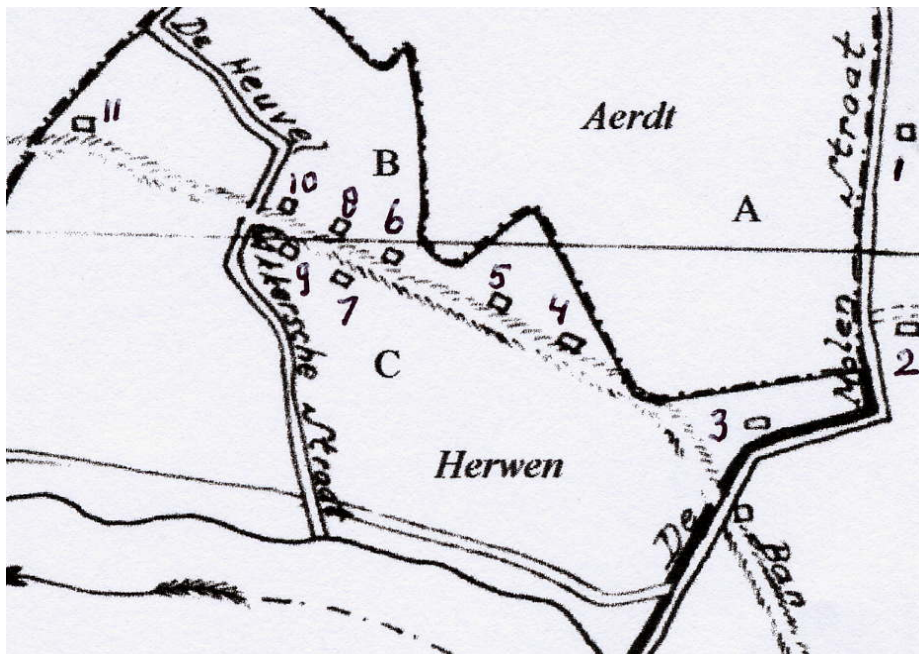
De Boeijenham tegen de Horst

De anderhalve morgen van Peter den Backer lag volgens de omschrijving aangaande de grondrente in 1654 *'op den Boeijenham tegen de Horst aen de straet'*. Ook in opvolgende akten betreffende het Bakkers- of Straatenland komt de aanduiding *'De Horst'* voor. Dat beperkt zich overigens niet tot deze percelen. De naam duidt op de oorspronkelijke bezittingen van de familie Van der Horst, ooit de heren van Aerdt. In de Aerdtsse geschiedenis is *'Maarschalk Horsten Haverland'* bekend. Dat is te vinden aan de Aerdtsse kant van de Molenstraat in Herwen. Met de grenswijzing tussen de dorpen Herwen en Aerdt ligt dat land nu in Herwen. De huizen Molenstraat 2 tot en met 16 staan daarop en ook de percelen Herwensedijk 50-52-54, eerder Aerdtse grondgebied, komen uit datzelfde land.

Aansluitend wordt het gebied langs het laatste deel van de Heuvelakkersestraat, zowel binnen- als buitendijks, in oude akten aangeduid als *'De Horst'*. Tegelijkertijd werd het vroegere Herwense deel van de Heuvelakkersestraat, vanaf de wetering doorlopend tot in de Geitenwaard, als de *'Horstsche Straat'* betiteld. Op de Herwense ervendag d.d. 28 april 1794 klaagden de betrokken geërfdn, dat *'het buitenste gedeelte van de Horstsche Straat, door het bedammen van den Geitenwaard in vorige jaren, seer ongelijk ligt'*. In 1783 werd het buitendijks gelegen deel van de *'Horstsche Straat'* door de geërfdn van Herwen voor drie gulden per jaar verpacht aan rentmeester J.B. van der Veecken, wonende op de Ossenwaard. Voor een geldlening d.d. 13 maart 1790 werd tot onderpand gesteld *'twee morgen Bouwland onder Herwen aan de Horstsche Straat en nieuwen Waaldijk gelegen'*.

In 1794 werd een stukje *'tot den Herwensche Bandijk vergraven en uitgedijkt land'* verkocht, onder Herwen gelegen en *'de Horst genaamd'*. Het behoorde tot het perceel, waarop het afgebroken pand Herwensedijk 62 heeft gestaan.

Met de verkoop door Gerrit Hendriks in 1795 bleef de grondrente voor de kerk van Herwen staan op het *'buitendijks aan de Waaldijk in Herwen gelegen grond'*. Dat stuk moet dan in 1654 bedoeld zijn met *'den Boeijenham tegen de Horst aen de straet'*. De *'straet'* is dan het nu in de Geitenwaard buitendijks gelegen deel van de Heuvelakkersestraat. De *'Boeijenham'* is dus te zoeken tussen die weg en de huidige Herwensedijk. Na de inrichting van het kadaster werd de grondrente betaald uit het kadastrale perceel C 117, later opgesplitst in C 258-259, door de gebroeders Pouwels die het in 1846 hadden gekocht van de erfgenamen Evers.

Situatie anno 1822 naar het kadastrale plan 1832.

links van de Molenstraat de kadastrale gemeente Aerdts, ernaast en eronder de kadastrale gemeente Herwen (de nummering is voor deze gelegenheid hier aan toegevoegd).

A. Maarschalk Horsten Haverland
B. De Horst
C. Boeijenham

1. Hofstede de Berkhaag (Molenstraat 9)
2. Hofstede van Meulenkamp (Molenstraat -)
3. Hofstede van Reintjes (Molenstraat -)
4. Hofstede van Raats (Herwensedijk 56)

5. Hofstede van Evers (Herwensedijk 58)
6. Hofstede van Hendriks (Herwensedijk 60)
7. Hofstede van Sanders (Herwensedijk -)
8. Hofstede van Gerritsen (Herwensedijk 62)
9. Hofstede van Luub (Herwensedijk 23)
10. Hofstede van Winkelman (Herwensedijk 64)
11. Hofstede van Cornelissen (afgebroken 1857)

Gerrit Hendriks

Na hun huwelijk in 1757 bewoonden Gerrit Hendriks en Erntjen van Kempen een huis in Aerdts, eigendom van de Armen van Aerdts (diaconie), eertijds gelegen waar thans de afrit is naar het bedrijf van F. Jurrius, Aerdtsdijk 26. Op 15 februari 1771 verkregen zij een zogeheten akte van indemniteit (zie 'De Waardsman 2004/4') om met hun vier kinderen naar Millingen te gaan.

'Gerrit Hendriks inwoonder alnog in Aerdts met zijn ehevrouw Erntien van Kempen geboortig van en in de heerlijkheid Millingen, geïntensioneerd zijnde met der woon naar Millingen of naar een andere plaats te begeven met haar vier kinderen in Aerdts gewonnen en geboren, namentlijk Hendrik Hendriks, Jan Hendriks, Judith Hendriks en Joanna Hendriks, verklarende bij deze weer aan te nemen zo onverhoopt tot armoede vervallende de vier kinderen en naar toereiken van de armenmiddelen in Aerdts ter plaatse van haar geboorte te onderhouden (w.g.) Willem Heijltjes kerkmeester, B. de Five predikant'.

In Millingen werd in datzelfde jaar dochter Petronella geboren. Vervolgens keerden ze terug naar Aerdts waar nog een dochter ter wereld kwam, Gerarda, op 27 juli 1773 R.K.Aerdts gedoopt. De jongste, Henrica, werd in Herwen geboren en R.K.Aerdts gedoopt op 9 april 1776. Het gezin zal dus tussen juli 1773 en april 1776 naar Herwen zijn verhuisd. Waar het gezin toen heeft gewoond, valt niet aan te geven. Zeker is, dat hij vanaf 1789 in zijn nieuw gebouwde huis aan de Waaldijk woonde, maar er zijn aanwijzingen dat dat al eerder het geval was. Tijdens de vergadering van de geërfden van Herwen op 28 april 1785 wordt opgemerkt, dat zich ten huize van Gerrit Hendriks een vreemd gezin ophield, *'zulks tegen de landschaps ordonnantie zijnde, wordt Gerrit Hendriks verboden om de gemelde huishouding langer te huisvesten'* (zie 'De Waardsman 2004/4'). Dat zou niet gekund hebben, als hij zelf met zijn gezin bij iemand anders inwoonde. Hij moet in 1785 de hoofdbewoner zijn geweest en waarschijnlijk aan de Waaldijk een huis gebouwd op aanvankelijk gehuurde grond.

In de Franse Tijd kreeg Gerrit Hendriks, net als alle andere huizen in Herwen en Aerdt, vier soldaten van de Infanterie ingekwartierd (zie *'De Waardsman 2000/3-4'*). De in 1796 opgemaakte schadelijsten vanwege de geallieerde troepen in 1794 en 1795 vermelden voor Herwen ook Gerrit Hendriks. Hij gaf aan *'wegens aan hem door gemelde Trouppen schadens veroorzaakt, bedragende samen voor het afhakken van 400 willigen, voor ontnomen booter, spek, vleesch, linnen en wollen, 1000 pond hooij, enzovoort'*, samen een bedrag van 297 gulden en 7 stuivers. Voorts kreeg hij een vergoeding voor hand- en spandiensten: *'G. Hendriks gedient aan het Bijlandsche Veer bij het overvaren der Hannoversche en Keijzerlijke Trouppes, alsmede voor het maken der batterijen en riet snijden op den Bijlandschen Waard, te zamen 49 dagen, f 61-5-0'* (61 gulden en 5 stuivers). In 1795 werd aan vader en zoon Hendriks, *'de veerlieden te Herwen'*, een bedrag van 28 gulden en 10 stuivers uitbetaald en *'aan Gerrit Hendriks tot een breukband'* 4 gulden en 13 stuivers. In dat jaar worden Gerrit Hendriks en Jan Hendriks beiden vermeld op de lijst *'der Stembevoegde Burgers des Kerspel Herwen'*. Op de lijst *'der Huijsen en denzelven Bewoonders in den Kerspel Herwen'* d.d. 8 november 1796 wordt G. Hendriks genoemd onder (huis)nummer 50.

Op 22 februari 1797 werd te Herwen een zo genoemd verplegingscontract opgemaakt door de echtelieden Gerrit Hendriks en Erntjen van Kempen met hun zoon Jan Hendriks. Wegens hun toenemende ouderdom droegen zij aan hun zoon over alle roerende en onroerende goederen, *'in specie den Inboedel en Huisraad, Vrugten, Vee en wat sij verders besitten mogten sonder uitsondering, bestaande het ongereede in een Huijs met 500 roeden Land aan den nieuwen Waaldijk in Herwen gelegen en thans door hunlieden samentlijk bewoond wordende'*. Daarentegen was Jan Hendriks verplicht zijn ouders levenslang bij zich te laten inwonen, hen te verzorgen van kleding, kost en drank, na hun overlijden voor de begrafenis te zorgen, en *'aan sijne vier susteren met namen Judith, Johanna, Gerharda en Hendrin uit te keren 40 gulden en dus aan ijder 10 gulden, alsmeede de Lijfsgoederen van hunne Moeder ses weken na haar overlijden'*. De akte werd met een handmerk getekend door de beide ouders en hun zoon, in tegenwoordigheid van twee getuigen.

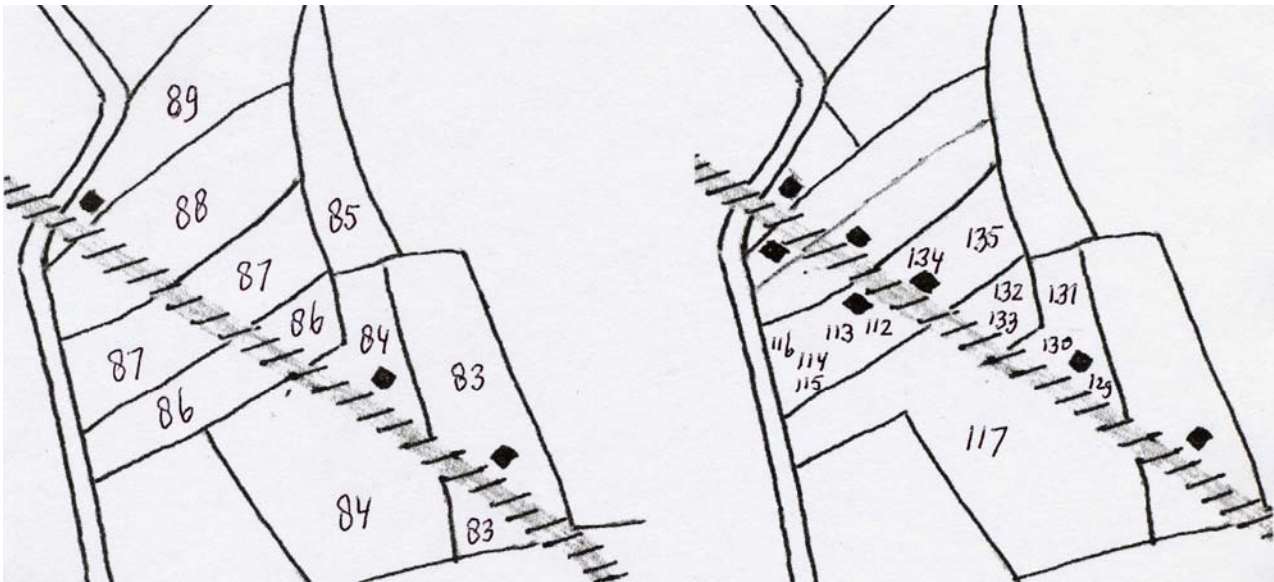
Zoon Jan Hendriks woonde met vrouw en kinderen in hetzelfde huis als zijn ouders. Dat blijkt ook uit de *'Lijst van Rooms Katholieke en Gereformeerde zielen te Herwen'* van 2 maart 1801. Onder de katholieke gezinshoofden staat Gerrit Hendriks met 14 personen.

Gerrit Hendriks overleed te Herwen op 28 maart 1802. De koster van Aerdt noteerde in dat jaar de ontvangst van 12 stuivers voor het gebruik van het doodkleed, hem betaald door de weduwe Gerrit Hendriks. In 1804 betaalden de kinderen van wijlen Gerrit Hendriks wegens hun moeder eveneens 12 stuivers voor het doodkleed (het gebruik van het lijkklaken over de kist).

Jan Hendriks

Jan Hendriks was in 1792 getrouwd met de in Elten geboren en in Herwen wonende Aeltje (Aleida) Zweers. Zijn huis in Herwen had in de periode 1806 tot 1829 het huisnummer 53, daarna gewijzigd in A 61. Omtrent 1814 was er een tweede huis op zijn grond gezet en wel buitendijks, met recht van opstal daar gebouwd, naar valt aan te nemen, door de klompenmaker Bernd Sanders. Zijn huis heeft in 1816 het nummer 53b (later tijdelijk opgesplitst in twee woningen, in 1956 na brand afgebroken en het erf gebruikt ten behoeve van Rijkswaterstaat). Het was ook deze Bernardus Sanders, toen 30 jaar oud, die met zijn andere geboortgenoot, de 22-jarige Henricus Evers, op 13 juni 1816 aangifte deed dat Jan Hendriks, oud 49 jaar, wonende te Herwen, gehuwd, *'op den 12 dezer maand Junij des avonds ten 7 ure in huis Nr.53 te Herwen'* was overleden.

De kadastrale situatie, zoals in 1832 werd vastgelegd, blijkt ten dele niet te kloppen. Maar behalve het kadaster is ook de oude registratie over het grondbezit te raadplegen, namelijk het systeem van de verponding, waarvan de registers zijn bewaard bij de polderorganisaties. Anno 1782 werden de dorpen Herwen, Aerdt en Pannerden opnieuw in kaart gebracht en de daarbij behorende morgentaal ceduls van Herwen uit 1789 en 1831 zijn nog voorhanden.

Links de situatie anno 1782 en rechts die van 1832. In 1782 stond op de nummers 87 binnen- en buitendijks nog geen huis. Het register van 1789 noemt Gerrit Hendriks eigenaar van die percelen. De akte van 13 februari 1790 vermeldt het land 'met het daarop staande Huis en getimmer'.

'Morgengetal Zedul des Kerspels Herwen in het Jaar 1789 opgemaakt uit het Nieuwe Verpondings Quohier en Caart volgens gedaane Meeting in het Jaar 1782':

- Gerrit Hendriks

84. Van de Erven J. Goosens aan den nieuwen Waaldijk, 3 hond buitendijks, modo Gerrit Evers.

87. Van hetzelfde 2 hond binnendijks.

87. Van hetzelfde 3 hond buitendijks.

- Derk Evers

84. de Hall van Hendrik Ophuijsen aangekocht, 3 hond buitendijks.

- Pastorie van Herwen

84. Hofstede aan de Waaldijk door Derk Evers bewoond 2 ½ hond binnendijks.

84. Van dezelve 3 ½ hond buitendijks.

'Morgen Zedul des Kerspels Herwen in het Jaar 1831 opgemaakt uit Eenen voorgaande van 1789 ingevolge verpondings Quohier en Caart van eene gedaene meeting in den Jaaren 1782':

- De Weduwe G. Hendriks

87. Hofland 2 hond binnendijks.

87. buiten 3 hond buitendijks.

- De Weduwe Gerrit Evers

84. Van G. Hendriks aangekocht 3 hond buitendijks.

84. Van Hendrik Ophuizen 3 hond buitendijks.

- Pastorie van Herwen

84. Hofstede aan de Waaldijk door de Weduwe G. Evers bewoond 2 ½ hond binnendijks.

84. Van dezelve 3 ½ hond buitendijks.

'Kadastrale registratie 1832, Gemeente Herwen Sectie C, genaamd De Geitenwaard':

Artikel 39 Weduwe Jan Hendriks, arbeidster

1. C 113 weiland 0.04.90 ha

2. C 114 bouwland 0.12.70 ha

3. C 115 weiland 0.08.20 ha

4. C 116 bouwland 0.04.90 ha

totaal 0.30.70 ha

Artikel 40 Weduwe Jan Hendriks, arbeidster

r.v.o. Bernardus Sanders, klompenmaker

1. C 112 huis en erf 0.02.90 ha

Artikel 29 Weduwe Gerrit Evers arbeidster

4. C 134 huis erf 0.07.10 ha

5. C 135 bouwland 0.24.10 ha

De notariële akten d.d. 3 en 18 januari 1830 aangaande de publieke verkoop van de hofstede in pacht bij (buurman) Lucas Gerritsen geven in zijn belendingen de naastliggende eigenaren: *'Een Hofsteedje met huis en verder getimmerte en ongeveer zes en zestig roeden een en vijftig ellen hof en bouwland, binnen- en buitendijks aan den Waaldijk te Herwen gelegen, grenzende ten noorden A.W.J.J. Baron van Hugenpoth, ten oosten de weduwe Jan Hendriks, ten zuiden de gemeene straat, ten westen Derk Lueb'*. Het is onmiskenbaar, dat de kadastrale percelen C 134-135 steeds in bezit zijn geweest en gebleven van Jan Hendriks en nadien zijn weduwe.

In 1806 wordt Jan Hendriks genoemd onder huisnummer 53 met vier personen. Anno 1807 waren dat er zes. Op de lijst *'der schadens door den Hagelslag in het Dorp Herwen toegebracht op den 7 Augustus 1808'* staat voor Jan Hendriks een bedrag van 5 gulden wegens schade aan korengewas en 50 gulden voor schade aan tabaksplanten. Hij wordt dan tevens gerekend tot de *'Ingezetenen welke door deeze ramp niet alleen in armoede zijn geraakt, maar daardoor haare armoede aanmerkelijk vermeerderd is'*. In 1814 wordt Jan Hendriks op huisnummer 53 te Herwen aangeslagen voor de gemeentelijke belasting (hoofdelijke omslag) met de som van 15 stuivers. Daarmee stond hij in de onderste regionen wat betreft de jaarinkomsten. De echt gegoede klassen betaalden toen 30 tot 60 gulden. In 1818 en 1825 komt huisnummer 53 niet voor bij deze vorm van belasting. De weduwe van Jan Hendriks verdiende zo weinig, dat zij niet werd aangeslagen.

Het was dezelfde Bernardus Sanders die met zijn andere buurman op 11 april 1831 de aangifte deed van het overlijden om vier uur in de morgen op die dag van Aleida Zweers, *'werkvrouw, geboren te Elten den 3den Januarij 1766, wonende te Herwen, weduwe van wijlen Jan Hendriks, dochter van wijlen Johann Zweers en wijlen Wilhelmina Peters, in leven te Elten gewoond, in den ouderdom van 65 jaren ten haren huizen te Herwen Nr. 61'*.

Lucas Bergervoet

Op 9 februari 1832 passeerde voor notaris J.N.W.A. van Hugenpoth te Arnhem de verkoopakte van het onroerende goed door de kinderen van Jan Hendriks en Aleida Zweers. Daartoe compareerden Gerrit Hendriks, arbeider wonende te Huissen, Hendrik Hendriks, eerder klompenmaker te Didam, toen schutter van de Geldersche Schutterij te Waalwijk, Geertruida Hendriks, werkmeid wonende te Millingen en Johanna Hendriks, zonder beroep wonende te Herwen. Zij verklaarden verkocht te hebben aan Lucas Bergervoet, arbeider te Herwen woonachtig, *'een Hofsteede bestaande in een oud vervallen huisje, benevens 56 roeden 78 ellen hof en bouwland, gelegen te Herwen aan den Dijk'*. Voorwaarde was dat *'verkoopersche Johanna Hendriks levenslankelijk, mits ongehuwd blijvende, in gebruik zal kunnen behouden de kamer aan de zuidzijde van het huis en het dreefke hofland, groot ongeveer twee roeden gelegen aan de noordzijde voor het huis, zoodanig als het door den weg van het andere hofland is afgescheiden, en daar en boven trekken het genot van den eersten appelenboom staande achter het huis, zonder daarvan ooit enige pacht te verschulden'*. De koop werd gesloten voor 250 gulden, *'wordende de waarde van het in vrugtgebruik gereserveerde gedeelte berekend op vijftig guldens, welke onder bovenstaande koopspenningen begreepen zijn'*. Johanna Hendriks, arbeidster, ongehuwd, ruim 38 jaar oud, overleed te Herwen op 8 maart 1847 ten huize van L. Bergervoet, A 73.

Lucas Bergervoet was een zoon van Bernardus Bergervoet en Hendrina Hendriks te Herwen, gewoond hebbend bij Berend Meulenkamp in de Molenstraat, en daar geboren op 24 juli 1797. De familienaam werd aanvankelijk nogal verschillend uitgesproken en geschreven: Bergervoort, Bergerfurt, Bergefurt, Berrevoet, Barrevoet. Zijn moeder was een zuster van Jan Hendriks en hij had dan ook het huis gekocht dat zijn grootvader Gerrit Hendriks zo'n 50 jaar eerder had gebouwd. Het huisje zou nog ruim 35 jaar meegaan, want bij de overdracht in 1857 aan zijn zoon Jan Bergervoet is er andermaal sprake van een oud, vervallen huisje.

Met de registratie bij de dienst van het kadaster werd tegelijk de aanvankelijke fout hersteld, zonder dat er enige vorm van correctie wordt aangegeven. De kadastrale percelen C 113-114-115-116 uit artikel 39 en de percelen C 134-135 uit artikel 29, tezamen groot 61 aren en 90 centiaren, worden overgeboekt naar artikel 113 ten name van Lucas Bergervoet te Herwen. Ook de in opstal uitgegeven grond van het perceel C 112, gewijzigd in C 238-239-240, kwam op zijn naam.

Lucas Bergervoet was getrouwd met Joanna Berndsens (Johanna Berendsen), geboren in Zeddam op 25 februari 1795. Het echtpaar woonde aanvankelijk in Zeddam waar op 5 januari 1819 dochter Everdina werd geboren. De overige zes kinderen werden in Herwen geboren, onder wie dochter Hendrina, in Herwen geboren op 25 mei 1826, en Johannes, geboren te Herwen op 3 december 1828. Beiden zijn met betrekking tot deze hofstede van belang. Met de schrijfwijze van de naam in de geboorteakte heette Hendrina in opvolgende akten '*Barrevoet*'. Ook wordt zij wel aangeduid als Helena of Hendrina Helena.

Jan Bergervoet

Johannes Bergervoet, arbeider, eigen werk doende, timmerman, wonende bij zijn ouders in Herwen, trouwde te Herwen en Aerdt op 23 februari 1857 met Grada van den Boom uit 's-Heerenberg. Vijf dagen na hun huwelijk passeerden voor notaris Johannes Kolfschoten te Arnhem een drietal akten, gedateerd 28 februari 1857. Allereerst verkochten Lucas Bergervoet, landbouwer, en zijn vrouw Johanna Berendsen, tezamen wonende te Herwen, aan hun zoon Johannes Bergervoet, arbeider wonende te Herwen, een hofstede bestaande uit '*een oud vervallen Huisje, benevens 61 roeden 90 ellen Hof en Bouwland gelegen te Herwen*', kadastraal Herwen C 113-114-115-116-134 en 135, voorts de ondergrond van de percelen C 238-239-240, groot 10 roeden 90 ellen, *behorende de huisjes op dien grond staande aan Johanna Geertruida Evers en Bernardus Sanders*'. Het werd door hen geschat op een waarde van 600 gulden. Verder werd verkocht '*de op voormelde Hofstede zich bevindende meubelen en huisraad, benevens levende have en stalgereedschap, bestaande in twee oude bedden met toebehooren, geschat op 12 gulden, een oude klok 1 gulden, twee tafels en vier stoelen 1 gulden 20 cent, eenige potten en pannen 1 gulden 50 cent, een oude kast 3 gulden, eenig vaatwerk 1 gulden 50 cent, een koperen ketel 1 gulden 50 cent, enig blik, glas en aardewerk 2 gulden 20 cent, een melkkoe 50 gulden, een jong varken 20 gulden, enig stalgereedschap 1 gulden 50 cent, te zamen gewaardeerd op f 96,60*. In plaats van deze koopsom te betalen, verplichtte Jan Bergervoet zijn ouders levenslang bij zich huisvesting te verlenen, van de nodige kleding, kost en drank te voorzien, in geval van ziekte de nodige geneeskundige hulp en medicijnen te verschaffen, en bij overlijden voor hun begrafenis zorg te dragen. Verder moest hij de op de hofstede gevestigde hypotheek van 400 gulden ad 5% voor zijn rekening nemen en aan elk van zijn zusters uitbetalen 25 gulden, te weten aan '*Everdina, vrouw van Bernardus Wentink, metselaar in Elten, Helena vrouw van Lambertus van den Broek, arbeider op het Lobith, Aleida, zonder beroep te Herwen, en Grada, dienstmeid te Griethuizen*'. Na dit transport volgden twee testamenten, waarbij Jan Bergervoet en zijn echtgenote Grada van den Boom elkaar wederzijds vermaakten al hetgeen hen op de dag van overlijden ter beschikking stond. Lucas Bergervoet overleed te Herwen op 21 april 1872. In datzelfde jaar bouwde de timmerman Jan Bergervoet een nieuw huis. Het kadaster maakte in het dienstjaar 1873 een aantekening vanwege vrijdom van belasting tot het jaar 1876 voor de bebouwde eigendommen, zoals dat destijds bij nieuwbouw het geval was.

Hend Verhoeven

Uit het huwelijk van het echtpaar Bergervoet-van den Boom waren geen kinderen. Hendrina Helena Barrevoet (Bergervoet) was te Lobith op 15 maart 1876 overleden, terwijl haar man Lambertus van den Broek vijf jaar tevoren was gestorven. Uit hun huwelijk waren elf kinderen van wie de meesten jong overleden. Hun te Lobith op 29 november 1857 geboren dochter Grada Johanna van den Broek

kwam als wees bij haar in Herwen wonende oom Jan Bergervoet. Zij trouwde te Herwen en Aerdt op 27 januari 1883 met buurjongen Hendrikus Verhoeven, geboren te Aerdt op 3 november 1855, als zoon van Johannes Verhoeven, visser, en Anna Maria Grob (nu Herwensedijk 50-52 te Herwen, welk perceel destijds onder Aerdt hoorde). Hendrikus Verhoeven was net als zijn vader visser van beroep. Met een notariële akte gepasseerd te Didam op 31 maart 1885 droeg Johannes Bergervoet, landbouwer wonende te Herwen, de eigendom van zijn onroerende goederen over aan Hendrikus Verhoeven, en wel een huis en erf met bouwland en weiland te Herwen, kadastraal geregistreerd als C 113 weiland 4 aren en 90 centiaren, C 114 bouwland 11 aren en 70 centiaren, C 115 weiland 8 aren en 20 centiaren, C 116 bouwland 4 aren en 90 centiaren, C 135 bouwland 24 aren en 10 centiaren, C 134 huis en erf 7 aren en 10 centiaren, C 238 dijk als erf groot 1 are en 30 centiaren. De koopsom ervan bedroeg 1200 gulden.

Het voormalige pand Herwensedijk 60 (foto: Gerrit Koenen †, collectie Jo Notten te Herwen).

Bart Verhoeven

Uit het huwelijk van Hendrikus Verhoeven en Grada Johanna van den Broek waren acht kinderen. Onder hen een levenloos geboren kind en enkelen die jong overleden. Zoon Bart ofwel Lambertus Johannes was geboren te Herwen op 29 mei 1894. Hij trouwde R.K. Herwen op 21 mei 1930 met Bernardina Lamberta Peters, geboren te Herwen 28 juli 1897, en nam vervolgens de hofstede over van zijn ouders. Dat gebeurde met een notariële akte op 12 augustus 1930, omschreven als een huis met bouwland te Herwen, kadastraal C 414-421, te samen groot 62 aren en 10 centiaren, en voorts *'alle roerende goederen zich bevindende op en in gemeld onroerend goed, daaronder begrepen vee en voorraden'*. Het onroerende goed werd gewaardeerd op 3500 gulden en het roerende op 500 gulden. Daarvoor nam de zoon de hypothecaire schuld over en moest na overlijden van zijn beide ouders zijn drie zusters en zijn broer een vastgelegd bedrag uitkeren. Verder verbond hij zich om zijn ouders *'levenslang op het verkochte te verschaffen kost, inwoning, kleding'*, en wat dies meer zij, hen bij te staan in ziekte en de begrafenis kosten met bijbehorende kerkelijke diensten betalen.

links: Bart Verhoeven als ruiter bij het korps Gele Rijders; rechts: Bart Verhoeven met zijn echtgenote; (foto's: collectie Henk Verhoeven, Pannerden).

Henk Verhoeven

Precies zoals zijn ouders eerder hadden gedaan, verkochten Bart Verhoeven en zijn vrouw hun hofstede aan hun zoon Hendrikus Lambertus Johannes Joseph Verhoeven, zuivelbereider wonende te Herwen, Herwensedijk 60, geboren 6 maart 1931, en legden dat notarieel vast op 21 juli 1959. Voorbehouden bleef het recht van bewoning voor hen beiden of de langstlevende hunner, terwijl zij tevens huishoudelijke en bedrijfsarbeid zouden verrichten voor zover dat in hun vermogen lag. Nadat eerder al zijn vrouw was overleden, stierf Bart Verhoeven op 3 oktober 1978 en daarmee verviel tevens het recht van gebruik en bewoning.

Henk Verhoeven was inmiddels getrouwd met Annie ofwel Anna Petronella Nicolasina Scholten. De plannen van Rijkswaterstaat doorkruisten hun voornemen nog heel lang te blijven wonen in het huis waar Henk was geboren, daar als kind was opgegroeid en samen met Annie nog zo'n dertig jaar had gewoond. Wel bleven zij in de buurt wonen. Op een afstand van ongeveer tweehonderd meter in oostelijke richting werd op eigen grond een nieuw huis met bedrijfsruimte gebouwd en dat kreeg hetzelfde huisnummer: Herwensedijk 60. Intussen zagen zij zich door hun leeftijd genoodzaakt uit Herwen te vertrekken. Het echtpaar Verhoeven-Scholten woont thans in Pannerden.

Bronnen:

Gerichtelijke protokollen van Herwen en Aerd, Archief Nederlandse Hervormde Gemeente Herwen, Aerd en Pannerden, Archief Polderdistrict Overbetuwe, Archief Polderdistrict Oude Rijn, Archief Gemeente Herwen en Aerd, Archief R.K. Parochie Herwen en Aerd, Notarieel archief, Leggers kadastrale gemeente Herwen, Diverse registers DTB en BS, Documentatie van Henk Verhoeven te Pannerden (met dank aan Jo Notten in Herwen), Publicaties in De Gelderlander d.d. 26 augustus 1989 en 9 december 1989.

Aerdsedijk 26, 6913 KD Aerdt, Fax 0316-247912

FRUITKWEKERIJ

“DE DRIE DORPEN POLDER”

B. van Schip
Renbaan 45
6913 KL AERDT
tel. 0316 – 371 156
fax. 0316 – 371 156

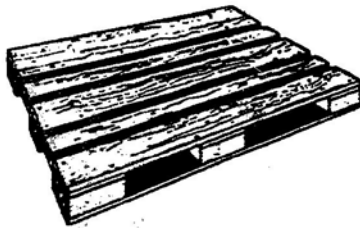
L.G. van Schip
Hoogeweg 32
6911 KS PANNERDEN
tel. 0316 – 371 371

Voor “historische”
lage prijzen.

Tevens uw adres voor
Aardappelen , groenten en fruit.

Locatie Renbaan is iedere dag geopend !

Palletfabriek

R. Derksen bv

Tel. 0316 - 371450*
Fax 0316 - 371044

Palletfabriek R. Derksen bv
Industrieweg 4-6
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

R. Derksen Naaldhoutzagerij
Industrieweg 4-6
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

RDP Pallet-recycling
Industrieweg 5-7
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

**Voor
handpallettrucks
tot en met
hoogbouwtrucks**

BT Nederland BV

Frankeneng 55

6717 AA EDE

Tel. (0318) 660500

Fax (0318) 622105

E-mail: info@bt-nederland.com

Internet: www.bt-nederland.com